

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai

VILNIUS 1995

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 9986-02-162-6

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA

SVARBIAUSI 1994 M. LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTO MOKSLINĖS IR MOKSLINĖS ORGANIZACINĖS VEIKLOS REZULTATAI

1994 m. Lietuvos istorijos instituto mokslininkai vykdė 16 mokslo tyrimo programų, iš kurių šiais metais baigė 7 programas, įteikė spaudai apie 130 autoriinių lankų rankraščių.

Baigtos programos:

„Lietuvos istorijos metraštis, 1994 metai“. Programos vadovas prof. habil. dr. V. Merkys, spaudai parengė R. Strazdūnaitė. Parengtas eilinis daugiau kaip 20 autorių tęstinio leidinio tomas (apie 25 a. l.).

„Baltų genčių istorija“. Programos vadovė habil. dr. R. Rimantienė. Parengta habil. dr. L. Vaitkunskienės monografija „Pagrybis. Senųjų žemaičių kultūros paminklas“. Joje autorė išanalizavo bemaž per 15 metų sukauptą archeologinių kasinėjimų medžiagą, pateikė išsamią I tūkst. vidurio materialinės ir dvasinės kultūros panoramą, daugiausia dėmesio skirdama etninės, socialinės bei dvasinės kultūros klausimams. Taip pat parengta habil. dr. R. Rimantienės studija „Vakarų baltų gentys akmens amžiuje“, kurioje apibendrinta 10 metų Šventosios 4-osios ir 6-osios gyvenviečių tyrinėjimų medžiaga. Joje keliama Narvos kultūros susidarymo ir išnykimo klausimai ir ypač jos perėjimas į naują ūkinę fazę – gamybinį ūkį. Paliečiami ir etniniai baltų substrato klausimai.

„Lietuvos valdymas ir visuomenė XVI–XIX a.: politiniai, teisiniai, religiniai, administraciniai aspektai“. Programos vadovas dr. Z. Kiaupa.

Parengta dr. I. Lukšaitės „Lietuvos reformacijos istorija XVI a.“ Tai glausta reformacijos istorijos sintezė, parašyta specialiai vokiečių skaitytojui, verčiama į vokiečių kalbą ir bus spausdinama užsienyje. Joje autorė nagrinėja reformacijos brendimo priežastis Lietuvoje, rašo apie pirmuosius liuteronus, valdovų požiūrį į šią Bažnyčią, taip pat antrosios reformacijos bangos 5–8-ojo dešimtmečiais ypatumus, Reformatų bažnyčios susiformavimą bei reformacijos poveikį mūsų krašto intelektualųjų jėgų ugdymui.

„LDK valstybinės kilmės istorijos šaltiniai“. Programos vadovas dr. A. Baliulis. Spaudai parengta (A. Baliulio) Lietuvos Metrikos 564-oji knyga. Apimtis 17 a. l.

„Etnokultūriniai santykiai ir pilietinės savimonės formavimasis Lietuvoje (XVIII a. pabaiga – XIX a.)“. Programos vadovas habil. dr. E. Aleksandravičius.

Ištirti itin svarbūs Lietuvos etnokultūrinių santykių raidos klausimai, lėmę savitą mūsų visuomenės modernėjimo kelią. Tyrinėtas provincinio patriotizmo nuostatų santykis su lietuvių tautinio judėjimo kultūriniais aspektais. Nagrinėta istorinės savimonės XIX a. viduryje specifika Lietuvoje, romantizmo principai ir jų plėtra to meto pilietinėje visuomenėje Teodoro Narbuto pavyzdžiu. Tyrinėtos Lietuvos totorių, kaip sudėtinės XIX a. visuomenės dalies, savitos etninės bendrijos, kartu ir padėties, ir raidos ypatybės.

„Konfesinės inteligentijos ugdymas Lietuvoje XIX amžiuje“. Programos vadovė dr. A. Prašmantaitė.

Išanalizuota lietuvių katalikų dvasininkų rengimas Vilniaus Romos katalikų dvasinėje akademijoje. Ištirtas Vilniaus Vyriausiosios seminarijos, kaip šviečiaamojo amžiaus reiškinių, unikalumas, kurio svarbi dalis buvo gamtos mokslų disciplinų įvedimas į katalikiškosios dvasininkijos rengimo programas, ištirtos seminarijos alumnų studijos bei šių studijų poveikis jų lituanistinei veiklai ateityje. Nagrinėtas vyskupo J. A. Giedraičio (1754–1838) vaidmuo Žemaičių lituanistiniame sąjūdyje, atskleisti iki tol nežinomi jo kultūrinės veiklos aspektai. Išanalizuota J. A. Pabrėžos, kaip liaudies švietėjo, veikla, nagrinėjant visuomeninius, teisės, medicinos, pedagogikos klausimus, išsakytus jo pamoksluose.

„Etninė kultūra tautinio atgimimo laikotarpiu“. Programos vadovė habil. dr. R. Merkienė.

Išnagrinėtos iki šiol Lietuvos etnografinėje literatūroje beveik netirtos sritys: žvejyba, odminystės ir kailiadirbystės amatai, malūnai ir malūnininkystė, Lietuvos bajorų ir lietuvių tautiniai drabužiai. Remiantis naujais lauko tyrimais, neskelbta rankraštine medžiaga ir kitais šaltiniais, nagrinėta, kokias pasekmes lietuvių ir Lietuvoje gyvenančių kitataučių savimonei, saviraiškai, ūkinei veiklai natūralios ir prievartinės kultūrinės dezintegracijos sąlygomis turėjo etninė kultūra bei polietninė aplinka. Nustatytos enkultūrizacijos pasekmės šiose plotmėse: 1) kaimiškoje, amatininkų, bajorų ir inteligentų aplinkoje; 2) lietuviškoje ir polietninėje aplinkoje; 3) ūkinėje veikloje ir asmens socialinį bei tautinį identitetą išreiškiančių idėjų lygmenyje.

Archeologijos skyriaus bendradarbiai tyrinėjo 10 archeologijos paminklų Lietuvoje.

R. Jarockis dalyvavo ankstyvojo geležies amžiaus keltiško kapinyno kasinėjimuose Glauburge prie Būdingeno (Vokietija).

Etnografijos skyriaus bendradarbiai vadovavo ekspedicijoms 24 Lietuvos rajonuose, užrašė 730 lapų pasakojimų, užpildė 400 anketų.

Instituto bendradarbiai išleido 5 monografijas, 6 dokumentų bei istorijos šaltinių, 5 straipsnių rinkinius, paskelbė 142 mokslinius straipsnius Lietuvos ir užsienio prestižiniuose leidiniuose.

1994 m. institutas suorganizavo 6 konferencijas: balandžio 22 d. – „1794 m. sukilimo Lietuvoje“ paminėjimą (kartu su Lietuvos mokslininkų rūmais), balandžio 25–30 d. – tarptautinę konferenciją Nidoje „Baltai ir jų kaimynai Baltijos jūros regione (800–1200 metai) (kartu su Klaipėdos universitetu), gegužės 6 d. – konferenciją, skirtą lietuvių spaudos atgavimo 90-osioms metinėms pažymėti, gegužės 19 d. – Kernavėje archeologų ataskaitinę konferenciją, birželio 24 d. – seminarą Lietuvos ir Baltarusijos santykiams aptarti, spalio 14 d. – konferenciją „Vilniaus krašto sugrįžimas Lietuvai – lietuvių tautos kovos rezultatas“ (kartu su Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentu, Lietuvių kalbos ir Filosofijos, sociologijos ir teisės institutais). Instituto mokslininkai perskaitė 92 pranešimus mokslinėse konferencijose, iš kurių 27 – užsienyje.

Institutas palaikė mokslinius ryšius su užsienio mokslo institutais bei aukštosiomis mokyklomis. Pagal tiesioginių ryšių pasikeitimo programą su kitų šalių Mokslų akademijomis, taip pat asmeniškai pasirūpinę stipendijomis, Didžiojoje Britanijoje dirbo dr. A. Prašmantaitė, Lenkijos archyvuose – dr. T. Bairašauskaitė, dr. A. Prašmantaitė, dr. J. Kiaupienė, Rusijos dokumentų saugyklose – dr. L. Kazlauskienė, A. Anušauskas, Varšuvoje vasaros mokykloje savo žinias gilino dr. E. Motieka, dr. R. Lopata, Budapešte ir Prahoje su atsakomaisiais vizitais lankėsi habil. dr. R. Merkienė ir dr. Č. Laurinavičius.

Mainais institute dirbo ir stažavosi 8 užsienio mokslininkai.

1994 m. sausio 1 d. institute dirbo 129 etatiniai darbuotojai: 48 mokslininkai, iš jų 10 habilituotų daktarų ir 38 daktarai. Habilituoto daktaro disertaciją apgynė 1, daktaro disertacijas – 2 moksliniai bendradarbiai.

Institutas palaiko glaudžius ryšius su aukštosiomis mokyklomis, pirmiausia su Vytauto Didžiojo universitetu. Universitete dėsto habil. dr. E. Aleksandravičius, habil. dr. R. Merkienė, dr. J. Kiaupienė, dr. Z. Kiaupa, dr. R. Lopata, dr. P. Kalnius, dr. R. Guzevičiūtė. Tarptautinių santykių ir politologijos institute bei Vytauto Didžiojo universitete – dr. Č. Laurinavičius, dr. V. Širutavičius ir dr. R. Lopata. Vilniaus universitete skaito kursus prof. habil. dr. E. Gudavičius, dr. Z. Kiaupa, dr. Č. Laurinavičius, dr. E. Rimša, habil. dr. V. Milius, dr. A. Liekis, Klaipėdos universitete – dr. J. Kiaupienė. Instituto mokslininkai yra 15 doktorantūros komitetų pirmininkai arba jų nariai. Bendroje su Vytauto Didžiojo universitetu doktorantūroje mokosi ir rengia disertacijas 20 doktorantų.

Nuo 1994 m. kovo 1 d. instituto mokslinė sekretore paskirta dr. S. Urbanavičienė.

S. Urbanavičienė

Konferencijos, pasitarimai, simpoziumai

TARPTAUTINIS ETNOGRAFŲ SIMPOZIUMAS SANKT PETERBURGE

1994 m. vasario 22–23 d. Rusijos mokslų akademijos Antropologijos ir etnografijos muziejus Sankt Peterburge suorganizavo tarptautinį simpoziumą „Valstiečių kiemo etnografija“. Jame dalyvavo Baltarusijos, Karelijos, Latvijos, Lietuvos, Rusijos ir Švedijos etnografų atstovai. Iš užsienio skaitlingiausia buvo lietuvių delegacija. Dviem numatytiems simpoziumo dalyviams estams Rusijos ambasada Taline nedavė vizų dėl tarpvalstybinių teritorinių ginčų.

Buvo perskaitytas 21 pranešimas. Įžanginiame pranešime muziejaus direktorius A. Mylnikovas pasakė, kad šis regioninis simpoziumas skirtas kraštams, esantiems prie Baltijos jūros, paminėjo, kad muziejuje numatomas 7 metų projektas „Verslai Rusijos šiaurės vakaruose ir gretimuose kraštuose“, be to, kad galvojama įsteigti Baltų etnografijos skyrių. Lietuvių skaityti pranešimai: habil. dr. V. Milius – „Vakarų Lietuvos vandens malūnai“, A. Stravinsko – „Lietuvos kalvės“, E. J. Morkūno – „Vėjo malūnų vieta sodyboje“, dr. L. Piškinaitės-Kazlauskienės – „Bitininkystės vaidmuo formuojant lietuvių valstiečių mentalitetą“, dr. R. Guzevičiūtės – „Bajorų mados įtaka lietuvių valstiečių aprangai“, V. Tumėno – „Lietuvių juostų ornamento stilistika“.

Simpoziumo proga muziejuje buvo surengta nedidelė estiškų, latviškų, lietuviškų ir suomiškų eksponatų parodėlė, ekskursija po ekspoziciją.

Simpoziumo pranešimus numatoma išleisti atskiru leidiniu.

V. Milius

LIETUVOS AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ ARCHEOLOGŲ KONFERENCIJA

1994 m. kovo 30 d. Vilniaus universiteto (toliau – VU) Istorijos fakultete įvyko pirmoji Lietuvos aukštųjų mokyklų archeologų konferencija, skirta 1993 m. vasaros archeologinių ekspedicijų rezultatams aptarti. Ją suorganizavo VU Archeologijos katedra ir Lietuvos archeologijos draugija.

Konferenciją įžanginiu žodžiu pradėjo VU Istorijos fakulteto dekanas doc. A. Bumblauskas ir Archeologijos katedros vedėjas prof. M. Michelbertas. Perskaityti 9 pranešimai: T. Ostrausko (VU) – „Šaltaliūnės akmenis amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai 1993 metais“, A. Merkevičiaus (VU) – „Stanaičių kapinyno tyrinėjimai“, doc. A. Luchtano (VU) – „Kernavės ekspedicijai – 15 metų“, A. Astrausko (VU) – „Pilkapiai Marvelėje“, M. Bertaišiaus (Kauno PRPI) – „Žirgų kapai Marvelėje“, doc. V. Žulkaus (Klaipėdos universitetas) – „Palangos Birutės kalno senosios gyvenvietės tyrinėjimo rezultatai“, A. Malonaičio (Pedagoginis universitetas) – „Dauglaukio alkavietės tyrinėjimai“, A. Asadausko (Pedagoginis universitetas) – „Viduriniojo geležies amžiaus paminklų paieškos Dauglaukio apylinkėse“, prof. M. Michelberto (VU) – „Paalksnių pilkapynas“.

Pranešėjai gavo nemažai klausimų. Diskusijose kalbėjo dr. A. Girininkas ir prof. M. Michelbertas.

Konferencijos pranešimai bus išleisti atskiru leidiniu.

A. Merkevičius

JO DARBAI LIKO MUMS

1994 m. balandžio 7 d. į Lietuvos istorijos institutą susirinko prof. habil. dr. Leono Mulevičiaus buvę bendradarbiai, draugai, aukštųjų mokyklų mokslininkai. Apsilankė ir duktė Jolita Mulevičiūtė-Paulauskienė.

Susirinkimą atidavęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus vedėjas dr. Z. Kiaupa pažymėjo, kad šio susirinkimo tikslas – pagerbti prieš metus mirusio žymaus ir talentingo istoriko L. Mulevičiaus atminimą ir pirmą kartą apibendrinti bei įvertinti jo mokslinį palikimą, plačiau atskleisti jo asmenybę.

Pranešimą apie L. Mulevičiaus mokslinę veiklą padarė Lietuvos istorijos instituto direktorius prof. habil. dr. A. Tyla. Supažindinęs su L. Mulevičiaus biografija, perėjo prie trumpos L. Mulevičiaus darbų apžvalgos, pabrėždamas, kad pirmiausia su L. Mulevičiaus tirtųjų darbų problematika norįs supažindinti susirinkusius jaunuosius mokslininkus, paskatinti juos tęsti ir gilinti jo darbą. A. Tyla išskyrė šias L. Mulevičiaus mokslinio darbo kryptis: 1) XIX a. antrosios pusės valstiečių istorija, 2) tautinio atgimimo ir išsivadavimo judėjimas, 3) istorijos mokslo metodika, 4) feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpių istorijos terminija, 5) dokumentų publikavimas. Daugiausia dėmesio L. Mulevičius yra skyręs agrariniams santykiams XIX a. antrojoje pusėje tyrinėti. Visi, kas asmeniškai pažinojo L. Mulevičių arba kas domėjosi juo kaip istoriku, – kalbėjo A. Tyla, – gerai žino, kad jis buvo agrarinės istorijos aukšto lygio profesionalas specialistas. Jo interesų centre buvo valstiečiai kaip visuomenės sluoksnis, kuris

legaliomis ir nelegaliomis formomis sprendė savo materialinės ir kultūrinės būties galimybes feodalinės nuosavybės irimo ir privatinės nuosavybės atsiradimo ir išaugimo aplinkybėmis. L. Mulevičius savo darbuose parodė, kad valstiečiai gynė teises į statusą, kuris užtikrintų jiems ekonominį pagrindą ūkinei veiklai ir egzistencijai. Tokia Lietuvos valstiečių pozicija buvo labai svarbi visos tautos likimui, jos politinei nuostatai Rusijos valdžios atžvilgiu. Studijoje apie Lietuvos valstiečių judėjimą 1864–1904 m. L. Mulevičius pabrėžė valstiečių judėjimo stiprų visuomeninį poveikį, kurio negalima tyrinėti atsietai nuo caro valdžios agrarinės politikos, o ypač nuo 1861 m. bei kitų reformų. Valstiečių kova prieš feodales liekanas – tai kova prieš dvarininkus ir caro valdžią, pirmiausia – vietos administraciją. Pranešėjas pastebėjo, jog L. Mulevičius lyg ir nebuvo tuo iki galo įsitikinęs, nes priešinimosi Rusijos vietinei administracijai nelaikė tautinio išsivadavimo pasireiškimu. Kolektyvinės monografijos „Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas“ išvadose jis atribojo skirtingas taikaus priešinimosi kryptis, teigdamas, kad nors valstiečiai įsitraukė į nacionalinio išsivadavimo judėjimą, tačiau agrarinis judėjimas nesusiliejo su juo – agrarinio ir nacionalinio judėjimo tikslai ir net vadovai skyrėsi. Pranešėjas išryškino ir kitą svarbią L. Mulevičiaus tyrinėjimo išvadą – apie valstiečių savimonės santykį su 1861 m. bei kitomis agrarinėmis reformomis ir jų reikalavimus dėl žemės. Kurdami privačią žemės nuosavybę, valstiečiai siekė gauti visas žemes ir naudmenas, ypač ganyklas ir miškus, kuriais naudojosi iki reformų. Kova dėl žemės buvo būdinga Lietuvos kaime, kur buvo tradicinis kieminis žemės valdymas. Pranešėjas atkreipė dėmesį į L. Mulevičiaus sukurtą, remiantis archyvų duomenimis, autentišką valstiečių pasipriešinimo tyrimo metodiką, kuri parodo, kokių mastu buvo suformuluotos valstiečių judėjimo tyrimo išvados.

Be agrarinės istorijos, L. Mulevičių domino ir tautinio atgimimo bei išsivadavimo iš Rusijos priespaudos tematika. Monografijoje „Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.)“ jis nagrinėjo lietuvių tautinio atgimimo jėgų struktūros problemas. Šiame darbe jis teigia, kad lietuvių tauta socialinio bei nacionalinio atgimimo laikotarpiu buvo nepilnos socialinės struktūros, nes bajorija buvo sulenkėjusi. Beje, kaip nurodė pranešėjas, lietuvių istorinėje literatūroje yra ir kita nuomonė.

Paskutiniajame paskelbtame darbe „Kražių skerdynės“ (1993) L. Mulevičius pateikė skaitytojui Kražių skerdynių iškalbias paraleles su Sovietų armijos skerdynėmis Vilniuje 1991 m. sausio 13 d. Nors abu kartus prieš beginklius žmones laimėjo kariuomenė, tačiau dėl plačiai po pasaulį nuskambėjusio garso apie žvėrišką susidorojimą valdžia turėjo keisti savo politiką: po Kražių skerdynių Rusija liovėsi uždarinėti bažnyčias, o po Sausio 13-osios Sovietų Sąjunga nebedrįso ginklu slopinti lietuvių tautos paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę.

Be to, pranešėjas priminė dar vieną L. Mulevičiaus darbų barą: jis tyrė feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpių istorijos terminiją ir savo šios srities darbus skelbė mokslinėje ir populiariojoje spaudoje.

L. Mulevičiaus mokslo darbų apžvalgą A. Tyla užbaigė jo studijos apie „Aušrą“ apibendrinimu, kurioje, pranešėjo nuomone, jis įprasmino ir savo gyvenimo misiją: „Istorija rūsčiai teisia nusikaltusius jai, smerkia atžagareivius, kritiškai samprotauja apie nepritapusius prie jos žengimo pirmyn ir saugo garbingą atminimą tų, kurie veikė istorijos pažangos vardan“.

Vilniaus universiteto prof. habil. dr. M. Jučas kalbėjo, jog jiedu su L. Mulevičiumi buvo pažįstami nuo 1946 m. – iš Kauno universiteto studijų laikų, t.y. beveik 50 metų. Ta pažintis jam davusi nepaprastai nuoširdų ir ištikimą draugą. Jūdviejų draugystė reiškėsi tiek moksliniame darbe, tiek asmeniniame gyvenime. Pokario metais jie pėsčiomis išvaikščioję beveik visą Lietuvą, aplankę daugelį vietovių – buvusių dvarviečių ir pilių, tolimesnėse turistinėse kelionėse susipažinę su didžiais Sovietų Sąjungos miestais: Maskva, Leningradu, Kijevu, Minsku ir kt. M. Jučas pabrėžė, kad L. Mulevičius beveik visą savo aktyvųjį gyvenimą skyrė moksliniam darbui, pirmiausia XIX a. antrosios pusės agrarinei problematikai. Jis tyrė kapitalizmo genezę, nagrinėjo pramoninio perversmo prielaidas. Drauge su A. Gaigalaite rašė apie servitutus ir bendruomeninę žemę, laisvųjų žmonių, turėjusių išsipirkti žemę rinkos kaina, varganą dalį. Jo tirti darbai pagrįsti gausiais archyvų šaltiniais, su kuriais susipažino Vilniuje, Kaune, Maskvoje, Leningrade. Stebino jo nepaprastas darbštumas, atsakomybė už kiekvieną istorinį faktą, įvykį ar teiginį. Nuo 1960 m. jis labai aktyviai dalyvavo Rytų Europos agrarinės istorijos simpoziumuose, konferencijose, pasitarimuose, turėjo tarp agrarininkų didelį autoritetą. Jo patarimais ir paskelbtais darbais naudojasi ne tik Lietuvos, bet ir kitų respublikų istorijos tyrinėtojai agrarininkai. L. Mulevičius turėjęs gausybę kūrybinių idėjų, kurių, deja, ankstyva mirtis neleido realizuoti. Nuo 1969 m. L. Mulevičius dėstė Vilniaus universitete, 1984 m. jam buvo suteiktas profesoriaus vardas.

Prie M. Jučo pagarbaus pasisakymo apie L. Mulevičių prisijungė ir dr. I. Lukšaitė. Su L. Mulevičiumi jai teko artimai bendradarbiauti nuo 1985 m., kai jis buvo paskirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus vadovu. Tai buvo, anot I. Lukšaitės, dvasinio komforto, kurį sukūrė absoliutus vadovo sąžiningumas, atsakomybė už skyriaus žmones, jų darbą ir ateitį, metai. Skyriaus vadovui rūpėję viskas: „ką ir kaip mes dirbome, mūsų samprotavimai apie darbą ir jo galutinis rezultatas. Galėjome, jei tik panorėjome, pasidalyti su vadovu mintimis, pasitikrinti savo išvadas bei galvosena. Kiekvienas bet kada galėjo rasti dvasinę ir dalykinę paramą. Per tuos metus gražiai derėjo atida kiekvieno mokslininko interesams, bendro darbo sustygvimui, realaus pajėgumo įvertinimui, savarankiškumo skatinimui.“ L. Mulevičiui vadovaujant, išaugo miestų tyrimų grupė, buvo parengtos dvi Lietuvos

miestų istorijos šaltinių knygos (1988 ir 1992), savivaldžių miestų aktai (1991; sudarė A. Tyla), savo tyrimus ir katalogo apie Vilniaus akademijos spaustuve trečiajame dalimi papildė I. Petrauskienė, E. Gudavičius išleido monografiją „Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII a.“ (1989). Per tuos metus skyriuje keli asmenys apgynė disertacijas. „Kad skyrius tiek nuveikė, pirmiausia lėmė vadovo pozicija: jis buvo geriausia prasme pilietiškas, nors ta jo būdo savybė jam daug sveikatos kainavo ir visai atėmė iš jo laisvalaikį. Prof. L. Mulevičiaus paramą, geranoriškumą, didžiausią palankumą jautė visi bendradarbiai ir yra jam už tai dėkingi. Būdamas labai valingas, atkaklus ir principingas žmogus, jis daug daugiau gero suteikė mums, negu mes jam. Toks atsiminimas, – pasakė baigdama I. Lukšaitė, – lieka apie žmogų, su kuriuo tiek metų buvome drauge“.

Buvusi skyriaus mokslinė bendradarbė dr. I. Petrauskienė L. Mulevičių artimiau pažino dirbdama dvejus metus viename kabinete. Tuomet ji rašė disertaciją ir vadovas buvęs jai geras patarėjas ir mokytojas. Tai buvo, – kalbėjo I. Petrauskienė, – didelės erudicijos, plataus mąstymo žmogus. Kaip skyriaus vadovas neprimesdavęs savo valios, o tik trumpais, truputį ironiškais klausimais ar patarimais nukreipdavęs gilesniems problemų apmąstymams. I. Petrauskienė jau išėjus į pensiją, asmeniškai telefonu pakviesdavęs ją į posėdžius ir susirinkimus. Labai džiaugęsis dėl atgautos Lietuvos nepriklausomybės. Šiam aukštos moralės be galo sąžiningam ir tauriam žmogui ji yra dėkinga už nuoširdumą, gerą žodį, dėmesį ir pagalbą.

Etnografijos skyriaus habil. dr. V. Milius prisiminė sunkius ir sudėtingus L. Mulevičiui pokario metus, nes jam, siekiančiam baigti aukštąjį mokslą, didelių kliūčių sudarė socialinė kilmė. Jis turėjo eiti dirbti į Respublikinę turizmo stotį. Ten išmoko fotografuoti ir fotografija tapo jo hobiu. Vadovauti skyriui jam taip pat buvo nelengva, nes susidūrė su žmonėmis individualistais, tačiau su jais greit radęs bendrą kalbą. Į save jis mėgęs žiūrėti tarsi iš šalies, su pašaipėle. Jam teko recenzuoti kai kuriuos Etnografijos skyriaus darbus. Jo recenzijos buvo kruopščiai bei rūpestingai parašytos. Dirbo nepaisydamas darbo valandų, pagal reikalą, ir jo kabinete šviesa ilgai negesdavo.

Atsiminimas apie prof. L. Mulevičių – pasakė dr. R. Miknys, – yra gyvas daugelio jį pažinojusių žmonių širdyse. Jam prof. L. Mulevičius buvo ne tik mokytojas, bet ir vyresnysis draugas. Su profesoriumi jam teko artimai bendradarbiauti dvejus metus, rašant „Šiaulių miesto istoriją (iki 1940 m.)“, kurios atsakomuoju redaktoriumi buvo L. Mulevičius. Jis negalįs pamiršti to, kad jam, jaunam ir dar neturėjusiam mokslinio darbo patirties, profesorius patikėjo parašyti šios knygos V ir VI skyrius, apimančius 1795–1919 metus. L. Mulevičius jį raginęs klausti to, kas neaišku, net jeigu tai būtų buvęs pats kvailiausias klausimas. R. Miknys, remdamasis jo patarimais, įgijęs darbo su istorijos šaltiniais, archyvų medžiagos rinkimo ir jos grupavimo bei apibendrinimo patirtį. Jam buvę malonu dirbti visą laiką skatinant ir drąsinant profesoriui. Už padėtus mokslo

tiriamąjį darbo metodikos pagrindus R. Miknys yra nepaprastai dėkingas ir jaučiąs didžiulę pagarbą šiam kilniam žmogui.

Vilniaus pedagoginio universiteto prof. dr. A. Gaigalaitė kalbėjo, kad jai su L. Mulevičiumi kartu teko nagrinėti problemą apie pobaudžiavinio kaimo ir dvaro žemių ekonominį atskyrimą, skirtinių žemių išpirką, t.y. servitutų ir bendruomeninių žemių likvidavimą. Tačiau darbas iš tikrųjų buvęs sudėtingesnis negu pradžioje manyta, todėl buvo nuspręsta suskirstyti jį į dvi savarankiškas dalis. Šio L. Mulevičiaus darbo rezultatas – rotaprintu išleista knyga „Lietuvos kaimo ir dvaro žemės santykiai 1861–1917 metais“ (1984). Toliau A. Gaigalaitė kalbėjo apie L. Mulevičių kaip apie asmenybę, intelektualą, kaip nepaprastai sąžiningą žmogų, kuris visuomet buvo pasirengęs kiekvienam padėti. Į gyvenimą jis žiūrėjęs optimistiškai, daug ateities planų, gražių sumanymų nespėjęs įgyvendinti. Praradimas didelis, – trumpai reziūmavo A. Gaigalaitė, – netekome talentingo, nepaprastai darbštaus istoriko.

Dr. Z. Kiaupa, baigdamas šį paminėjimą, pažymėjo, kad L. Mulevičius paliko didelį archyvą – daugiau kaip 400 vienetų rankraščių, apie 100 sąsiuvinių išrašų iš Lietuvos ir Rusijos archyvų. Juos numatyta padėti į Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus L. Mulevičiaus fondą.

L. Mulevičiaus duktė J. Mulevičiūtė – Paulauskienė pasakė, jog visas jos tėvo gyvenimas buvo vien darbas – 95% viso jo laisvalaikio pasiglemžusi istorija ir tik 5% likę šeimai. Tačiau jis be galo mylėjęs savo šeimą, vaikus, palaikęs glaudžius ryšius su giminėmis. Ji padėjo visiems gausiai apsilankiusiems, atėjusiems pagerbti šviesų jos tėvo atminimą.

Po minėjimo vakare Šv. Mikalojaus bažnyčioje už a. a. L. Mulevičiaus vėlę buvo aukojamos šv. Mišios.

P. Žostautaitė

ETNOLOGINIAI IR FOLKLORISTINIAI TYRINĖJIMAI 1993 METAIS

1994 m. balandžio 21 d. Vilniaus universiteto (toliau – VU) Istorijos fakultete įvyko konferencija, skirta etnologiniams ir folkloristiniams tyrinėjimams aptarti. Ją surengė šio fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra bei VU etnologijos ir folkloristikos studentų ir doktorantų draugija „EFA“. Konferenciją pradėjo Istorijos fakulteto dekanas ir Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros vedėjas dr. A. Bumblauskas, paminėjęs naujai sukurtą etnologijos specializaciją ir jos iniciatorių ir kuratorių dr. V. Čiubrinską.

Buvo perskaityta 13 pranešimų. Dr. V. Čiubrinskas supažindino su konferencijos programa ir perskaitė pranešimą „Tautinių mažumų etnografinio tyrinėjimo patirtis ir perspektyvos (1993 m. etnografinė ekspedicija Būtingėje)“. Jis apžvelgė tautinių mažumų etnografinių tyrimų istoriją Lietuvoje, pasidalijo minėtos ekspedicijos patirtimi, nusakė metodologinius sunkumus. Filologijos

fakulteto IV k. stud. A. Liaudinskytė-Chaladauskienė supažindino su Šventosios apylinkių kuršininkų tautosaka. Ekspedicijos metu jai pavyko užfiksuoti nemažai latviškų ir lietuviškų dainų, nustatyti jų funkcinį žanrą. J. Grudzinskaitė (VU Istorijos fak. II k. stud.) perskaitė pranešimą „Tradicinių kalendarinių papročių fiksacija Būtingės apylinkėse“, daugiausia dėmesio skirdama Kūčių, Užgavėnių bei Joninių papročiams. V. Tumėnas (Vytauto Didžiojo universitetas) parengė pranešimą „Juostos Vakarų Lietuvoje: savitų papročių atradimas“. Autorius papasakojo apie Klaipėdos krašto gyventojų, Šventosios kuršininkų ir latvių papročius, susijusius su juostomis. M. Užpelkis (VU Istorijos fak. III k. stud.) perskaitė pranešimą apie žvejybos tradicijas ir papročius Šventosios apylinkėse. Autorius akcentavo žvejybos kaip gyvenimo būdo ypatumus.

Pirmosios dalies pabaigoje žodis suteiktas habil. dr. A. Vyšniauskaitėi, kuri pasidžiaugė naujai sukurta specializacija, etnologijos ir folkloristikos studentų ir doktorantų draugija, konferencijos tezėmis ir programėle. Per pertrauką konferencijos dalyviai ir svečiai galėjo susipažinti su ekspedicijos Būtingės apylinkėse metu surinkta aprašomąja medžiaga, nuotraukomis, brėžiniais, piešiniais, pažiūrėti R. Kavaliausko videofilmą „Esam jūros dugną nulaižę“.

Antrąją konferencijos dalį pradėjo VU Istorijos fakulteto doktorantas G. Potasėnka pranešimu „Lietuvos sentikiai: lauko tyrimų aktualumas“. Autorius kalbėjo apie šios konfesinės mažumos kultūros pokyčius sekuliarizacijos proceso įtakoje ir etnokultūrinio jų tyrinėjimo aktualumą. R. Repšienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) perskaitė pranešimą „Folklorinio teksto autentiškumo problema, remiantis lietuvių etnologinėmis sėkmėmis“. V. Vaitkevičiaus (VU Istorijos fak. II k. stud.) pranešimas – „Šiaurės vakarų Lietuvos mitologiniai-sakraliniai kultūros paveldo objektai ir jų etnologinio-folkloristinio tyrimo perspektyvos“. Remdamasis archeologine, istorine bei tautosakine medžiaga, autorius pateikė kompleksinio šventviečių tyrimo metodo pavyzdį. R. Trimakas (VU Istorijos fak. III k. stud.) perskaitė pranešimą apie liaudies medicinos fiksavimą keliuose skirtinguose Lietuvos regionuose. Jis palygino etnografinę medžiagą, surinktą Anykščių, Kupiškio rajonuose bei Dzūkijos nacionalinio parko teritorijoje. V. Štaraitė perskaitė VU Istorijos fakulteto III k. stud. K. Koženevskos parengtą pranešimą „Šermenų ir laidotuvių papročių transformacijos Punsko ir Seinų krašto lietuviškuose kaimuose (1920–1990 m.)“. Pranešimą papildė punskietis VU Istorijos fakulteto II k. stud. P. Vitkauskas. R. Liutkevičiūtės (VU Filologijos fak. IV k. stud.) pranešimas – „Kazimiera Bulzgienė – Šiaurės Lietuvos tautosakos pateikėja“, A. Simoniukštytės (VU Istorijos fak. III k. stud.) – apie elgetas ir elgetavimą, panaudojant duomenis iš 4 Lietuvos regionų.

Konferenciją užbaigė habil. dr. V. M i l i u s , pateikęs pastabų ir papildymų dėl Šventosios krašto etnografinių bei etnopsichologinių tyrinėjimų.

M. U ž p e l k i s

1794 M. SUKILIMUI PAMINĖTI

1994 m. balandžio 22 d. Lietuvos istorijos institute įvyko konferencija, skirta 1794 m. sukilimo 200 metų sukakčiai paminėti.

Įžanginiame žodyje instituto direktorius prof. habil. dr. A. T y l a 1794 m. sukilimą įvertino kaip paskutinįjį Lenkijos ir Lietuvos valstybės bandymą apginti savo nepriklausomybę. Ir nors šis bandymas nebuvo sėkmingas, bet turėjo didžiulę reikšmę tolesnei Lietuvos istorijai, įkvėpė XIX a. kovotojus prieš carinį jungą.

R. J a s o pranešime „1794 m. sukilimo reikšmė Lietuvos istorijoje“ (jį perskaitė dr. E. Meilus) apžvelgta XIX–XX a. lenkų istoriografija šiuo klausimu. Nors lenkų autoriai ir nagrinėja 1794 m. įvykius Lietuvoje kaip Lenkijos sukilimo dalį, bet kai kurie iš jų pripažįsta, kad lietuvių sukilėliai sulaukė 5 carinės armijos korpusus (apie 30 000 karių), kurie galėjo būti nedelsiant permesti į Lenkijos teritoriją. Taigi Lietuvos sukilėlių pastangomis atitolinta tragiška sukilimo atomazga. Apie šį sukilimą lietuviškai rašyta nedaug, o ir ne itin objektyviai. Čia ir vėl „nusipelnė“ sovietiniai istorikai. Antai 1955 m. išspausdintame Lietuvos istorijos šaltinių 1-ajame tome stengtasi sumenkinti 1794 m. sukilimą, suniekinti sukilėlių tikslus. T. Kosciuškos sukilimas – tai Lenkijos ir Lietuvos valstybės karas su Rusija, ginant nepriklausomybę.

Dr. J . T u m e l i s pažymėjo tai, kas, jo manymu, sukilimo metu įvyko svarbaus lietuvių tautai. Visų pirma, lietuvių kalba pirmąkart tapo visuomenės kalba, nes sukilėliai įvedė ją į viešąjį ir politinį gyvenimą (atsišaukimai, skelbimai ir pan.). T. Kosciuškos asmenybė tapo apgaubta pagarbos, apie ją pradėta kurti legendos. Jos buvo dvejopo pobūdžio: lenkai ją laikė vos ne šventuoju, idealiu piliečiu, o lietuvių legenda pradėta kurti „apačioje“, todėl lietuvių liaudies dainose T. Kosciuška išskyla kaip kiekvienam artimas žmogus. Tokių dainų užrašyta daugiau kaip 10. Keletas jų yra originaliosios poezijos kūriniai, vėliau tapę liaudies dainomis. Sukilimo poveikyje daug Lietuvos šviesuolių pradėjo rašyti lietuviškai (J. Karpavičius, A. Klementas). Ir vėliau įvairių autorių darbuose pasitaiko daug padrikų užuominų apie sukilimą. 1847 m. mirus S. Daukanto motinai, istorikas jos antkapyje užrašė, kad ir ji dalyvavo 1794 m. sukilime – mūšyje prie Liepojos vežiojusi sukilėliams maistą. Tuomet S. Daukantui nebuvo nė dvejų metų. Lietuvių kalba apie sukilimą parašyta apie 100 straipsnių. Pirmieji atspausdinti 1883 m. „Aušroje“. M. Silvestraitis-Davainis bandė įrodinėti, kad T. Kosciuška buvo ne lenkas, o lietuvis. Šia tema daug rašyta iki pat Antrojo pasaulinio karo, ypač JAV lietuvių spaudoje. Joje daug

dėmesio skirta ir T. Kosciuškos veikai Amerikoje. Dauguma tų tekstų nėra labai vertingi ir neturi išliekamosios vertės. Iš pokario lietuvių išėivijos istorikų paminėtinas K. Avižonio straipsnis apie T. Kosciušką lietuviškoje Bostono enciklopedijoje. Iš Lietuvos istorikų didžiausi nuopelnai šioje srityje priklauso R. Jasui. Jau beveik tris dešimtmečius jo straipsniai, nors spausdinti daugiausia populiariojoje literatūroje, pasižymi brandumu, juose nėra tiems laikams įprasto tuščiažodžiavimo.

Dr. R. Guzevičiūtė perskaitė pranešimą „1794 m. sukilimo laikų bajorų drabužis“, parodė to meto gyventojų drabužių, sukilimo vadų portretų.

Dr. Z. Kiaupos pranešimas buvo skirtas Lietuvos miestiečių dalyvavimui sukilime. Nors nėra visai aišku, kiek aktyviai miestiečiai dalyvavo sukilime, bet jų atstovų būta ir aukščiausiojoje sukilėlių valdžioje, ir apygardų komisijose. Miestiečiai finansavo ginkluotės gamybą, dalyvavo Vilniaus miesto municipalinės gvardijos veikloje, gynė sostinę.

Dr. A. Kasperavičius skaitė pranešimą „Prancūzijos valstybininkų, vi-suomenės ir istoriografijos požiūris į Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimus XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pirmojoje pusėje“. Prancūzijos „Rytų barjeras“ užsienio politikoje (Švedija–Lenkijos ir Lietuvos valstybė–Turkija) nuo seno buvo nukreiptas daugiausia prieš Austriją. Nuo XVIII a. šio barjero smaigalys nukreipiamas daugiau prieš Rusiją. Prancūzija buvo palankiai nusiteikusi Lenkijos ir Lietuvos valstybės atžvilgiu, bet tik kalbų lygyje. Nors T. Kosciūška 1793 m. ir gavo Prancūzijos garbės piliečio vardą, tačiau tada jo viltys gauti konkrečią finansinę ir karinę pagalbą neišsipildė. Panašiai atsitiko ir 1794 m. sukilimo metu – realios paramos iš Prancūzijos nesulaukta. Mat 1794 m. pavasarį Prancūzija buvo atsidūrusi sunkioje finansinėje būklėje. Antra vertus, jakobinai nepasitikėjo Lenkijos bajorija. Jakobinus nepalankiai nuteikė daugelio tada Prancūzijoje besilankiusių lenkų aristokratų požiūris į revoliucijos įvykius. Vargu ar tada tiesioginis Prancūzijos karinis įsikišimas buvo įmanomas, tačiau nebuvo išnaudoti ir diplomatiniai kanalai. Po 1812 m. prolenkiška propaganda Prancūzijoje dar buvo panaudota ir 1853–1856 m. – per Krymo karą, bet tada jau nežadėta atkurti Lenkiją kaip valstybę. Tačiau šūkis „Tegyvuoja Lenkija!“ buvo populiarus iki pat 1871 m. Paryžiaus Komunos. A. Kasperavičius apžvelgė Lenkijos likimo problemą ir didžiausių XIX a. prancūzų istorikų J. Michelet'o ir L. Thiers'o darbuose. Pirmasis iš jų karštai simpatizavo Lenkijai, buvo artimas A. Mickevičiaus bičiulis. Kaltę dėl Respublikos žlugimo išimtinai priskyrė Rusijai. Rusai net į mūšį stodavę tik tada, kai turėdavę kiekybinę persvarą. J. Michelet'o manymu, valstybės, pasidalijusios Abiejų Tautų Respubliką, pačios nebuvo normalios: Prūsija tai mozaika, Austrija – karikatūra, Rusija – pabaisa. Jos visos ir sužlugdžiusios ją. L. Thiers'as nejautė Respublikai simpatijos, buvo jai greičiau abejingas. Bet ir jis pripažino, kad 1794–1795 m. Prancūzija nebūtų laimėjusi, jei Prūsija, Rusija ir Austrija nebūtų buvę užsiėmusios šios valstybės

likvidavimu. Prancūzijoje būta ir kur kas skeptiškesnių nuomonių. (Žinomas A. Lamartine'o teiginys, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybė – tai Azija, perkelta į Europą.) Tačiau Prancūzija niekada netrukde lenkų emigrantų veiklos.

Diskusijose kalbėjęs J. Tumelis papasakojo apie panašią konferenciją, įvykusią Varšuvoje, kurioje jis dalyvavo, ir kad Lenkijoje 1994 m. šiam įvykiui skirtos konferencijos įvyks kiekviename didesniame mieste. Paminėjęs įdomesnius Varšuvos konferencijos pranešimus, prelegentas pažymėjo, kad 1794 m. sukilimo atžvilgiu lenkų istorikai pasidaliję į tris grupes: a) tradicionalistus, tebeidealizuojančius ir 1794 m. sukilimą, ir T. Kosciuškos asmenybę, b) bandančius „nuvainikuoti“ T. Kosciušką ir c) ieškančius objektyvios tiesos.

Baigiamajame žodyje A. Tyla pabrėžė, kad ši konferencija tėra tolesnio darbo pradžia.

D. Vilimas

LIETUVIŲ SPAUDOS ATGAVIMO 90-METIS

1994 m. gegužės 6 d. Lietuvos istorijos instituto salėje įvyko konferencija, skirta lietuvių spaudos atgavimo 90-osioms metinėms. Ją atidarė instituto direktoriaus pavaduotojas dr. E. R i m š a. Konferencijoje dalyvavo instituto, aukštųjų mokyklų mokslininkai, studentai, kiti besidomintys istorija asmenys. Buvo perskaityti 4 pranešimai.

Lietuvos istorijos instituto direktorius habil. dr. A. Tyla pranešime „Iš priešinosi spaudos draudimui istorijos“ apžvelgė carinės Rusijos vyriausybės priemonės sutrukdyti lietuvių tautos formavimosi procesui, jos savimonės pasireiškimams. Caro valdžios parengtą lietuvių tautinio identiteto sunaikinimo ir asimiliavimo programą vykdė žandarmerija ir Rusijos administracijos pareigūnai. Ji pasireiškė lietuvių kalbos iš mokyklų ir viešojo gyvenimo išstūmimu, lietuvių spaudos lotyniškais raidėmis uždraudimu, – visa tai, kas tiesiogiai buvo susiję su katalikų ir stačiatikių tikyba, jų ideologija. Šioms prievartinėms caro valdžios priemonėms stichiškai pasipriešino lietuvių tauta. Įvairaus amžiaus žmonės – nuo piemenėlio iki senelio, visų socialinių sluoksnių gyventojai – nuo elgetos iki vyskupo sukilo prieš caro valdžios tautinę ir religinę priešpaudą. Pirmiausia tai lėmė savitas lietuvių kultūrinis gyvenimas, nutolęs nuo Rusijos kultūrinio-visuomeninio gyvenimo, ir skirtingos religijos – katalikybė ir stačiatikybė. Lietuvių tautos kolektyvinis pasipriešinimas – inteligentijos, knygnešių, daraktorių ir visų kitų tautinį identitetą gynusiųjų per 40 metų kova prieš carinės Rusijos vykdytą kultūrinį genocidą buvo laimėta. Ši kova, tapusi unikaliu tautos palikimu, teikia mums, – pabrėžė pranešėjas, – pasididžiavimą ir sektiną pavyzdį.

Akad. V. M e r k y s pranešime „Spaudos draudimo istorijos apmąstymai“ apsistojo prie istoriografijoje ginčytinų klausimų ir kai kurių savo paties tyrimų

išvadų. Rusijos valdžia, lietuvių valstiečių nelaikydama tauta, o tik lenkų įtakai pasiduodančia gentimi, represinėmis priemonėmis tikėjosi greit ją surusinti. L. Ivinskis, T. F. Žilinskis ir kiti lietuviai, perpratę rusifikacinius spaudos draudimo tikslus, pirmieji pasipriešino šioms valdžios priemonėms. Spaudos draudimas susidūrė su bręstančiu lietuvių tautos atgimimu ir dėl to buvo pasmerktas žlugti. V. Merkys išskėlė svarbų M. Valančiaus ir apskritai lietuvių dvasininkų vaidmenį, nes religinių interesų gynimas nuo valstybinės stačiatikių tikybos ekspansijos savo raiškos forma daugiausia buvo lietuviškas. Religinės lietuviškos spaudos leidimas ir platinimas kartu reiškė įsijungimą į kovą prieš šios spaudos persekiojimą.

Dr. A. K u l a k a u s k o pranešime „Vyskupas Motiejus Valančius ir rusiška pradžios mokykla spaudos draudimo laikais“ analizuojamas M. Valančiaus vaidmuo, organizuojant efektyvų, iš esmės neprievartinį pasipriešinimą rusinimui po 1863–1864 m. sukilimo. Remiantis jo iniciatyva ir autoritetu, buvo kuriama lietuviškos spaudos leidimo Rytprūsioje ir nelegalaus jos platinimo Lietuvoje sistema, skatinamas valdiškos rusiškos pradžios mokyklos boikotas ir nelegalių liaudies savišvietos – daraktorių mokyklų – plėtimas. Caro valdžios pareigūnai susidūrė su didėjančiais sunkumais: sėkmingai pradėtas Lietuvoje rusiškų pradžios mokyklų kūrimas ir jų funkcionavimas pradėjo silpti ir net imta tyliai, bet vis stipriau joms priešintis. Valstiečiai nesileido įkalbinėjami steigti naujas rusiškas mokyklas, veikiančiose mokyklose mažėjo mokinių skaičius, rusai mokytojai jautė gyventojų neapykantą ir neretai atsidurdavo tarsi socialiniame vakuume. Šiomis aplinkybėmis daugelis rusų mokytojų ir net aukštesniųjų švietimo valdininkų nusivylę mesdavo darbą. Priešiška rusų mokykloms propaganda buvo varoma ne atvirai, bet užmaskuotai ir ne stichiškai, o paties M. Valančiaus slaptai per savo dvasininkus inicijuojama. Kunigai buvo raginami atvirai nereikšti protesto prieš rusų valdžios vykdomą rusifikacijos politiką, o sumaniai ir atkakliai dirbti savo darbą, tikybą pagal galimybę dėstyti lietuviškai. Caro pareigūnai neturėjo priemonių užkirsti kelią tokiam kunigų darbui. Dvasininkija suvaidino svarbų vaidmenį prieš rusifikacinę švietimo ir supravoslavinimo politiką. Šis sąjūdis padėjo ir katalikybei tapti tautine lietuvių religija.

Dr. B. R a g u o t i s pranešime „Spaudos atgavimo atgarsiai Amerikos lietuvių visuomenėje“ pateikė medžiagos dar vienu spaudoje nepakankamai nušviestu aspektu – kaip Amerikos lietuviai, ypač per savo laikraščius, reagavo į spaudos atgavimą Lietuvoje, kaip jie suvokė naują susidariusią situaciją ir problemas. Pirmosios žinios apie lietuvių spaudos draudimo panaikinimą juos pasiekė jau 1904 m. gegužės 13 d., o 1904 m. birželio pradžioje laikraštyje „Vienybė lietuvininkų“ pasirodė pirmieji to fakto komentarai, parašyti redaktoriaus J. O. Širvydo. Juose kalbama apie spaudos atgavimo reikšmę ir perspektyvas, apie caro valdžios cenzūros pavojų legalizuotai lietuvių spaudai. Amerikos lietuviams rūpėjo tolesnis lietuvių spaudos likimas. Jų nuomone, „cenzūriniai lie-

tuvių laikraščiai“ negalės skiepyti priešinimosi carinei valdžiai dvasios, spręsti socialinių klausimų. Todėl jiems buvo svarbu – ar jų leidiniai naujomis sąlygomis, panaikinus spaudos draudimą, galės legaliai pasiekti Lietuvą. Spaudos atgavimo proga Amerikos lietuvių laikraščiai kėlė ir kitą klausimą – kas ir kaip gražino lietuviams spaudą? Vyravo įsitikinimas, kad spaudos atgavimas nesąs kieno nors malonė, o visos lietuvių tautos „išsikariavimas“, pareikalavęs daug aukų. Iševijos demokratiniai sluoksniai smerkė siunčiamus padėkos raštus carui bei kitiems aukštiesiems valdžios pareigūnams. Amerikos lietuvių periodikoje ir visuomenėje spaudos atgavimo atgarsiai papildo ir paryškina šio žymaus įvykio svarbą ir reikšmę.

Dr. E. R i m š a padėkojo pranešėjams už įdomius ir vertingus pranešimus ir gražų šios unikalios istorinės datos paminėjimą.

P. Ž o s t a u t a i t ė

ETNOGRAFIJA LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS 16-AJAME SUVAŽIAVIME

1994 m. birželio 5–12 d. Kaune, Vytauto Didžiojo universiteto rūmuose įvykusiame Lietuvių katalikų mokslo akademijos 16-ajame suvažiavime, greta 16 įvairių mokslų, veikė ir tautotyros sekcija. Birželio 7 d. rytiniame lietuvių kalbos, literatūros ir tautotyros pilnaties posėdyje buvo perskaityti du etnografijos krypties pranešimai: V. M i l i a u s – „Kryžių statymo draudimai ir naikinimai Lietuvoje“ ir P. K a l n i a u s – „Etniniai procesai pietryčių Lietuvoje“.

Popietinio tautotyros sekcijos posėdžio pranešimuose daugiausia nagrinėti kai kurie tradicinės ir dabartinės šeimos aspektai, tradicinė ir dabartinė liaudies sakralinė dailė. Posėdyje dalyvavo 47 asmenys. Pranešimus skaitė: V. M a č i e k u s – „Lietuvių paprotinė teisinė tradicija“, L. P i š k i n a i t ė - K a z l a u s k i e n ė – „Ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios pasaulėžiūros paralelės bitininkystės ritualuose“, A. V y š n i a u s k a i t ė – „Sužadėtuvs: apeigų prasmė ir raida“, R. R a č i ū n a i t ė – „Kai kurie XX a. žemaičių šeimos gyvenimo aspektai“, A. Č e p a i t i e n ė – „Sakraliniai motyvai liaudies dirbinių puošyboje“, A. P o č i u l p a i t ė – „Dabartinės ir klasikinės liaudies mažosios architektūros sąveikos“, A. S t r a v i n s k a s – „Krikščioniškoji kryžių simbolika“. S. K r i š t o p a i t y t ė s pranešimas „Lietuvos nacionalinio muziejaus religinės skulptūros rinkinys“ įtrauktas į menotyros sekciją. Diskusijoje buvo aiškintasi kryžių naikinimo ir atstatymo istorija Karo muziejaus sodelyje.

Šia proga buvo išleistos „Lietuvių katalikų mokslo akademijos XVI suvažiavimo pranešimų tezės“ (tautotyros sekcijos skyriuje – 17 temų). Suvažiavimo metu skaityti pranešimai bus paskelbti „Lietuvių katalikų mokslo akademijos

XVI suvažiavimo darbuose“, o tezių rinkinyje paskelbti dėl laiko stokos neskaityti pranešimai – „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“.

V. Milius

MŪSŲ KAIMYNAI BALTARUSIAI

1994 m. birželio 24 d. Lietuvos istorijos institutas suorganizavo seminarą aptarti kai kuriuos Lietuvos ir Baltarusijos santykių klausimus. Šio renginio svarbą lėmė tai, kad abi šalys, tapusios nepriklausomos valstybės, turi spręsti naujai iškilusius tarpvalstybinius klausimus. Bene svarbiausias iš jų – valstybinės sienos nustatymas. Tai itin sudėtingas darbas, nes ilgaamžėje šių tautų istorijoje dvi valstybes skiriančios sienos nebuvo. Baltarusijoje yra žmonių – ir tarp politikų, ir tarp istorikų, – teigiančių, kad Vilnius ir jo kraštas turįs priklausyti Baltarusijai, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai tik Baltarusijos valstybės ištakos ir pan. Vienas iš tokių istorikų, M. Jermalovičius, parašęs ir 1989 m. išspausdinęs baltarusių kalba nedidelės apimties knygą „Vieno mito pėdsakais“, 1991 m. ypač atkakliai ir energingai tai įrodinėjo. Prof. habil. dr. E. Gudavičius pranešime „Vieno mito pėdsakais“, remdamasis daugybe įvairių istorinių šaltinių, įrodė daugelio M. Jermalovičiaus teiginių nepagrįstumą. Dr. J. T u m e l i s perskaitė pranešimą „Apie lietuvių kalbos plotą XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje“. Panašaus turinio, lyg ir papildžiusio ankstesnį autorių, buvo prof. habil. dr. Z. Z i n k e v i č i a u s pranešimas „Lietuvių kalbos arealas Rytuose XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje“. Tiek pirmajame, tiek ir antrajame pranešime buvo parodyta, kaip nyksta lietuvių kalbos plotai Baltarusijos teritorijoje, analizuota to reiškinių priežastys. Dr. N. K a i r i ū k š t y t ė pranešime „Lietuvos baltarusiai 1940–1990 metais“ aptarė baltarusių specifines kiekybinių pakitimų bei tautinės savimonės ypatybes.

Seminaro dalyvių diskusijos parodė, kad baltarusių istorijos klausimai yra aktualūs ir kad reikia daugiau renginių jiems nušviesti.

N. K a i r i ū k š t y t ė

TARPTAUTINĖ KONFERENCIJA „ŠIAURĖS EUROPOS SUINDOEUROPIETINIMAS“, SKIRTA MARIJOS GIMBUTIENĖS ATMINIMUI

1994 m. rugsėjo 1–7 d. Vilniuje įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Šiaurės Europos suindoeuropietinimas“. Ją surengė Vilniaus universiteto (toliau – VU) Medicinos fakultetas, Kalifornijos universitetas (Los Angeles, JAV), Vilniaus dailės akademija, Lietuvos kultūros fondas ir Lietuvos antropologų draugija. Iš vienuolikos šalių (JAV, Kanados, Anglijos, Skandinavijos kraštų, Rytų ir Pietų Europos) suvažiavo 53 svečiai. Konferencija buvo multidiscipli-

narinė. Pirmoji sesija, skirta Marijos Gimbutienės atminimui, vyko universiteto Kolonų salėje. Konferencijos dalyvius pasveikino VU rektorius prof. habil. dr. Rolandas Pavilionis. Konferencijos prezidentas prof. habil. dr. Gintautas Česnys pakvietė pasiklausyti M. Gimbutienės pasaulėjautai artimos Broniaus Kutavičiaus oratorijos „Prutena“ (vargonais grojo J. Landsbergytė, smuiku – J. Dvarionas, varpais skambino B. Kutavičius). Svečiams muzika paliko didelį įspūdį. Kalbėjo M. Gimbutienės biografė J. Marler (Kalifornija), habil. dr. N. Vėlius, habil. dr. V. Kubilius, dr. A. Butrimas. Kiekvienas jų palietė vis kitą M. Gimbutienės asmenybės pusę. Čia pat buvo parodytas A. Tarvydo filmas apie jos palaikų perlaidojimą Lietuvoje.

Antrojoje sesijoje nagrinėti etnokultūros metodologiniai klausimai. Pranešimus perskaitė: J. P. Mallory's (Belfastas, Š. Airija), K. Jones-Bley (Kalifornijos un-tas, K. Wiik'as (Turku un-tas, Suomija), K. Jacobs'as (Monrealio un-tas, Kanada), habil. dr. R. Rimantienė (Lietuvos istorijos in-tas, Vilnius), prof. habil. dr. G. Česnys (VU), prof. A. Zubovas (Etnologijos ir antropologijos in-tas, Maskva), prof. N. Choldejeva (Etnologijos ir antropologijos in-tas, Maskva).

Trečiojoje sesijoje, vykusioje Medicinos fakultete, nagrinėtos substrato ir superstrato problemos Šiaurės Europoje. Šia tema pranešimus padarė: dr. A. Girininkas (Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras, Vilnius), A. Koško (A. Mickevičiaus un-tas, Poznanė; pranešimą perskaitė M. Smyt), prof. G. Česnys, R. Sidrys (Vytauto Didžiojo un-tas, Kaunas), dr. A. Butrimas (Dailės akademija, Vilnius), M. R. Dexter (Antijochijos un-tas, JAV), habil. dr. A. Vyšniauskaitė (Kultūros ir meno in-tas, Vilnius), M. A. Green (Velso un-tas, Kardifas, Anglija), prof. W. L. Brennanman'as, jr. (Vermonto un-tas, JAV).

Didelio susidomėjimo susilaukė ketvirtoji sesija, kurioje kalbėta apie indoeuropiečių šeimų – slavų, germanų, baltų – kilmę ir jų santykius su kaimynais. Pranešimų autoriai: dr. I. Lozė (Latvijos istorijos in-tas, Ryga), prof. G. Česnys, S. Sankina (Antropologijos ir etnografijos muziejus, St. Peterburgas), A. Poruciuc'as („Al. I. Cuza“ un-tas, Rumunija), M. E. Huld'as (Kalifornijos un-tas), E. Sausverdė (VU), A. Della Volpe (Kalifornijos un-tas, Fulertonas, JAV), K. T. Witczak'as (Lodzės un-tas, Lenkija), prof. habil. dr. V. Mažiulis (VU), S. Ambrazas (Lietuvių kalbos institutas, Vilnius).

Pačioje didžiausioje, penktojoje, sesijoje kalbėta apie baltų kilmę ir kultūrą. Pranešimus skaitė: prof. habil. dr. I. Balčiūnienė (VU), A. Barkus (VU), prof. habil. dr. V. Kučinskas (VU), prof. habil. dr. N. Šekštelienė (VU), E. Østmo (Oslo un-tas, Norvegija), dr. E. Usačiovaitė (Lietuvos kultūros ir meno in-tas, Vilnius), dr. R. Apanavičius, dr. A. Merkevičius (VU).

Diskusijos pasižymėjo dalyvių geranoriškumu, interesų platumu.

Svečiams buvo surengta plati kultūrinė programa. Jie apžiūrėjo Universitetą, lankėsi Dailės akademijoje, kur buvo nepaprastai gražiai priimti Akademijos senate, gerą įspūdį jiems padarė Bernardinų bažnyčia, senosios muzikos koncertas Žemutinėje pilyje, baigiamasis „Griežynės“ koncertas Filharmonijoje. Svečiai turėjo galimybę apsilankyti Kernavėje, Trakuose, M. Gimbutienės artimeji Kaune aplankė jos kapą. Labai įdomus buvo baigiamasis koncertas Medicinos fakulteto salėje su E. Vyčino ir „Kikilio“ ansamblio dainomis ir dailininko A. Švažo „Deivių“ ciklu, dar kartą priartinęs klausytojus prie senosios Europos kultūros klodų. Ir atrodė, kad atsisveikinimo vakarienę, virtusią improvizuotu svečių ir namiškių koncertu, gaubė M. Gimbutienės dvasia.

Finansiškai konferenciją rėmė Atviros Lietuvos ir „Rytai–Rytai“ fondai, Kalifornijos universitetas išleido programą ir tezes, o „Indoeuropiečių studijų“ žurnalas Amerikoje apsiėmė išspausdinti visą medžiagą.

Konferencijos dalyviai nutarė įkurti Marijos Gimbutienės draugiją, neformalią organizaciją, kuri vienytų profesorės draugus, pažįstamus, bendraminčius. Draugija turėtų ieškoti lėšų M. Gimbutienės knygų leidybai, populiarinti jos pasaulėvaizdį, rengti panašias konferencijas.

Kitą konferenciją surengti pasisiūlė rumunai.

S. U r b a n a v i č i e n ė

TARPTAUTINĖ KONFERENCIJA „LDK IR JOS PALIKIMAS“

1994 m. rugsėjo 11–14 d. Trakuose įvyko konferencija, skirta LDK ir joje gyvenusių tautų istorijai. Be lietuvių, joje dalyvavo baltarusių, lenkų ir ukrainiečių istorikai. Ši konferencija jau tapo tradicine ir vyksta penktąjį kartą, todėl ji ir gavo neoficialų „Romos-5“ vardą. (Prieš tai jos buvo Romoje, Liubline, Kamenec-Podolske ir Gardine.)

Konferencijos pranešimus galima suskirstyti į keletą problemų grupių. Pirmajai priklausė bendras LDK kultūrinis ir religinis palikimas. Tai A. Maldzio (Minskas) pranešimas „LDK kultūros palikimo gyvybingumas“, J. Kloczowski'o (Liublinas) – „LDK visuomeninis ir religinis palikimas“, J. Tumelio (Vilnius) – „LDK: Keliai ir kryžkelės“, I. Lukšaitės ir D. Kuolio (Vilnius) – „LDK kultūra: Tyrimų ir interpretacijos problemos“. Prie bendrųjų temų priskirtini ir šie pranešimai: E. Zaikovskio (Minskas) – „Pagonybė LDK baltarusiškose žemėse“, V. Aleksandrovičiaus (Lvovas) – „Voluinė ir Bizantijos-Balkanų meno ryšiai“, V. Konono (Minskas) – „Krikščionybė ir Baltarusijos istorinis likimas XV–XVIII a.“ bei baltarusių išeivio V. Kipel'io (Niujorkas) – „LDK studentai Vakarų Europos universitetuose“.

Antrajai problemų grupei priklausė pranešimai, kuriuose nagrinėtos LDK laikotarpio (XIII–XVIII a.) regioninės ar kitos siauresnės ir labiau chronologiškai apibrėžtos problemos. Tai Z. Kiaupos (Vilnius) pranešimas „LDK

miestai XIV–XV a.: Augimo ir kliūčių kelias“, V. Voitovičiaus (Lvovas) – „Gedimainių vaidmuo, išsaugojant Ukrainos kunigaikštystes XIV–XV a.“, N. Jakovenko (Kijevas) – „XV a. Voluinė – tiltas tarp LDK ir Karūnos“, G. Sahanovičiaus (Minskas) – „Apie išorės veiksnių vaidmenį Lietuvos ir Rusijos susivienijimui“ bei S. Litak'o (Liublinas) – „LDK visuomeniniai ir religiniai santykiai XVIII a.“. Šios temos potemei – teisinei problematikai priskirtini šie pranešimai: V. Falkowski'o (Varšuva) – „Seimų sistema Lenkijos ir Lietuvos valstybėje XV–XVI a.“, H. Wisner'io (Varšuva) – „Karalius ir Statutas: Vladislovo IV laikų epizodas“ ir V. Snapkovskio (Minskas) – „LDK ir Lenkijos užsienio politikos atskyrimas Lenkijos ir Lietuvos valstybėje“.

Trečioji problemų grupė apima LDK kultūrinio ir mentalinio palikimo apraiškas XIX–XX a. Čia reikėtų išskirti du istoriografinius pranešimus: J. Kipienė (Vilnius) – „LDK įvaizdis XIX–XX a. istoriografijoje“ ir T. Balabuševič (Kijevas) – „LDK agrarinės sanklodos istoriografija“.

Naujausieji laikai tyrinėti daugiausia: V. Merkys (Vilnius) padarė pranešimą „LDK ir lietuvių tautinio atgimimo ideologija“, H. Dylągowa (Liublinas) – „LDK XIX ir XX a. lenkų sąmonėje: geografiniai, tautiniai ir politiniai aspektai“, Z. Šybeka (Minskas) – „Konfederacijos su Lietuva idėja Baltarusijos Liaudies Respublikos planuose“, J. Bardach's (Varšuva) – „Krajovcai – LDK idėjos paveldėtojai“, J. Lewandowski's (Liublinas) – „Lenkijos pagrindinės politinės grupuotės ir LDK palikimas XIX ir XX a. sandūroje“, A. Kulakauskas (Vilnius) – „Apie Lietuvos etnopolitinės raidos bruožus: tarp LDK ir Lietuvos Respublikos“, A. Zakrzewski's (Varšuva) – „LDK atgaivinimo koncepcijos XIX ir XX a. pradžioje: politiniai ir visuomeniniai aspektai“.

Konferencijos metu vyko gyvos diskusijos, kai kada peraugdavusios į aštrią polemiką. Jau ne pirmąkart išryškėjo baltarusių istorikų noras parodyti LDK kaip grynai slavišką valstybę. Nors atvirai N. Jermalovičiaus „teorijos“ ir nebuvo garbinamos, tačiau daug kur „panbaltarusizmo“ šalininkų teiginiai ryškiai krito į akis. Deja, jie labai mažai tebuvo baltarusių istorikų argumentuoti.

D. Vilimas

PAMINĖTOS LIETUVOS SOSTINĖS ATGAVIMO 55-OSIOS METINĖS

1994 m. spalio 14 d. Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos salėje, įvyko konferencija „Vilniaus krašto grįžimas Lietuvai – lietuvių tautos kovos rezultatas“. Ją surengė Lietuvos regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas, Lietuvos istorijos institutas, Lietuvių kalbos institutas bei Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas. Konferencija buvo skirta Vilniaus atgavimo 55-osioms metinėms. Plenariniame posėdyje perskaityta 7 pranešimai. Popiet dirbta dvie-

jose sekcijose, kur klausytojai išgirdo dar 15 pranešimų. Daug žmonių kalbėjo diskusijose.

Ižanginį žodį tarė didžiojoje salėje pirmininkavęs Lietuvos istorijos instituto direktorius prof. habil. dr. A. Tyla. Jis pabrėžė skaudžią lietuvių žemių integralumo problemą per paskutiniuosius du šimtmečius, Lietuvių Didžiojo Seimo 1905 m. pradėtą kelią atkuriant Lietuvos valstybę. Ne tik Lietuvai, Lietuvos ir Lenkijos, bet ir Rytų Europos valstybių santykiams didžiulę žalą padarė Lenkijos agresija po ką tik pasirašytos Suvalkų sutarties 1920 m. spalį. Tačiau teisės pažeidimas nesuteikia teisės į okupuotas žemes. Kaip pasakė A. Tyla, Lietuva niekada neatsisakė Vilniaus ir Rytų Lietuvos, o jos nedidelę dalį 1939 m. atgavo ne pagal Ribbentrop'o-Molotovo paktą, bet pagal 1920 m. Lietuvos ir Rusijos sutartį.

Pagrindinį pranešimą „Vilniaus grįžimas Lietuvai 1939 m. spalį“ perskaitė daug metų XX a. Lietuvos valstybės problemas, taip pat ir 1939–1940 m. laikotarpį tyrinėjanti prof. habil. dr. R. Žepkaitė. Remdamasi archyvų medžiaga, ji atskleidė augantį nerimą Lietuvos visuomenėje ir valdžios sluoksniuose 1939 m. rugpjūtį. Pranešime kalbėta ir apie Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje K. Škirpos pastangas paveikti Lietuvos prezidentą ir vyriausybę pasinaudoti eventualaus karo atveju, o paskui – ir prasidėjusiais Vokietijos karo veiksmais prieš Lenkiją ir susigrąžinti Vilnių. Tačiau Lietuva, ištikima savo paskelbtam neutralitetui, nenorėjo smogti Lenkijai, atplėšusiai sostinę 1920 m., į nugarą. Daugiausia dėmesio R. Žepkaitė skyrė SSRS politikai Lietuvos ir Lenkijos 1920–1939 m. konflikto atžvilgiu ir išryškėjusiai 1939 m. rudenį šios politikos klastai. Tuomet Stalinas vis didino spaudimą Lietuvai ir naudodamasis Raudonosios armijos buvimu Vilniuje, grasino prijungti ją prie Baltarusijos SSR. Bolševikinei Rusijai Vilniaus grąžinimo Lietuvai pretekstu buvo svarbu gauti Lietuvos teritorijoje bazes savo kariuomenei ir tuo palengvinti būsimą aneksiją ir okupaciją. R. Žepkaitė priminė ir tuometinio Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio puoselėtą viltį, jog 15-ai metų pasirašytoji sutartis neatneš skaudžių pasekmių Lietuvai.

Dr. G. Surgailis pranešime „Lietuvos kariuomenės žygis į Vilnių 1939 m.“ nušvietė pasirėngimą šiai operacijai. Jis daug dėmesio skyrė šio žygio vado parinkimo problemai, bandė paaiškinti, kodėl į Vilnių žygiuojančiai kariuomenei vadovavo ne krašto apsaugos ministras gen. S. Raštikis, o tik divizijos vadas gen. V. Vitkauskas. Šis faktas rodė nesutarimus ir krizę vyriausybėje grėsmės Lietuvai akivaizdoje.

Ne kartą konferencijoje minėta šviesi prof. M. Römerio asmenybė, o du pranešimai buvo skirti šio mokslininko ir visuomenės veikėjo pozicijai Vilniaus bei Lenkijos ir Lietuvos konflikto sprendimo klausimu. Lenkijoje gyvenantis istorikas dr. B. Mackauskas pranešime „Prof. Mykolas Römeris Vilniaus atgavimo klausimu“ rėmėsi ir M. Römerio dienoraščiais. Juose dar spalio 8 d.

rašoma, jog galimas „Vilniaus su keliais aplinkiniais valsčiais gražinimas Lietuvai reikš Lietuvos nepriklausomybės saulėlydį“. M. Römeris jautė Lietuvai iškiliančių problemų dėl nedidelės dalies susigrąžintų Rytų Lietuvos žemių. Vėliau, kaip teisės specialistas, padėjo šias problemas spręsti iš Kauno ir kitų Lietuvos vietovių į Vilnių atvykusiems teisininkams ir kitų profesijų asmenims. M. Römeris savo veikla ir mokslo darbais siekė padėti abiem tautoms išsivaduoti iš 1920 m. susidariusios padėties ir priešiško stereotipų, o 1920 m. J. Piłsudski'o įvykdytą agresiją prieš Lietuvą laikė niekšybe.

Dr. R. Miknys pranešime „Mykolo Römerio požiūris į Vilniaus problemą“ apibūdino kitus M. Römerio veiklos ir teisinio Vilniaus problemos sprendimo aspektus. Priminė, jog M. Römeris save laikė lietuviu pilietine, o lenku – tautine prasme.

Daugelio knygų autorius kalbininkas prof. habil. dr. Z. Zinkevičius pranešime „Pavardžių ir vietovardžių atlietuvinimas grįžus Vilniui“ kalbėjo apie pastangas šalinti polonizacijos pasekmes. Apibūdino 1939 m. rudenį ir 1940 m., iki Lietuvos okupacijos, atliktą darbą ir valstybinės komisijos, vadovaujamos A. Salio, veiklą. Sunkiausia ji buvo atgautojo Rytų Lietuvos žemės lopinėlio pietinėje dalyje.

Į tarptautinės politikos problemas tarpukario Europoje atkreipė klausytojų dėmesį G. Vilkelio pranešimas „Tautų Sąjungos tarpininkavimas Lietuvos ir Lenkijos konflikte dėl Vilniaus“. Tautų Sąjunga pasirodė esanti bejėgė padėti Lietuvos valstybei didesnės Lenkijos agresyvių veiksmų akivaizdoje. Šios tarptautinės organizacijos Tarybos valstybių atstovų dalis dėl įvairių priežasčių rėmė Lenkiją, o jos nutarimai teturėjo rekomendacinį pobūdį ir galėjo būti įgyvendinami tik agresoriaus geranoriško sutikimo atveju.

Seimo narys R. Ozolas pranešime „Lietuvos ir Rusijos 1920 m. sutarties klausimu“ priminė ne tik praeitį, bet ir pabrėžė, jog daugelio istorijos įvykių neturėtų pamiršti ir dabartinės Lietuvos politikai bei diplomatai. Pastebėjo, jog tautų tarpusavio santykiai geriausiai klostosi krizės laikotarpiu. Tokiu metu ir buvo pasirašyta 1920 m. Lietuvos sutartis su Rusija, kuri tuomet Lietuvai pripažino etnines žemes (siena nustatyta etnografiniu principu). Tad kodėl ši sutartis, – klausė pranešėjas, užmirštama šiandien kai kurių Gudijos (Baltarusijos) veikėjų pretenzijų Lietuvai akivaizdoje?

Diskusijų metu R. Ozolo mintis pratęsė Seimo narys V. Petrauskas. Jis priminė įdomų faktą iš netolimos praeities: Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininką V. Landsbergį vizito į Gudiją metu jos vadovas S. Šuškevičius pasitiko toje vietoje, per kurią buvo nubrėžta 1920 m. Lietuvos ir Rusijos sutartimi nustatytoji siena.

Tarptautiniams Vilniaus klausimo aspektams tarpukario metais buvo skirti du pranešimai: A. Kasparavičiaus – „Lietuvos bandymas internacionalizuoti Vilniaus problemą 1925–1926 m.“ ir Latvijos mokslininko A. Stran-

gos – „Vilniaus klausimas Latvijos užsienio politikoje 1934–1939 m.“ Ukrainietė T. B a l a b u š e v i č gvildeno temą „Ukraina ir Lietuva Antrojo pasaulinio karo pradžioje“. Ji pažymėjo, kad ukrainiečių ir lietuvių tautos praeityje yra patyrusios panašų etnocidą ir genocidą – represijas ir trėmimus į Sibirą, o ukrainiečiai dar ir stalinistų dirbtinai sukeltą badą 1933 metais.

Savotiškai susiję savo problemomis buvo dr. N. K a i r i ū k š t y t ė s , B. S a p l i o ir dr. A. V i d u g i r i o pranešimai. Pirmajame – „Lietuvių tautos pastangos Vilniui vaduoti“ atspindėjo tarpukario Lietuvoje veikusios „Vilniui vaduoti sąjungos“ veikla, antrajame – „Vilniaus krašto lietuvių sąjungos veikla, ginant Lietuvos valstybę ir jos vientisumą“ – išeivijos lietuvių veikla, o trečiajame – „Žmonių pastangos išlaikyti lietuvių Rytų Lietuvoje XX a. okupacijos metais“ – pačioje Rytų Lietuvoje gyvenančių lietuvių pasipriešinimas.

Skaudžius klausimus nagrinėjo dr. P. G a u č a s („Vilniaus vyskupijos bažnyčios“), daug dėmesio skyręs lietuvių kovai dėl lietuvių kalbos vartojimo bažnyčiose, ir dr. S. B u c h a v e c k a s („Lietuvių mokyklos Rytų Lietuvoje ir Armijos krajevės veikla“). Dabar išskylančias problemas, susijusias su įvairių okupacijų žaizdomis, aptarė dr. K. G a r š v a („Rytų Lietuvos okupacijos pasekmės“) ir R. M a l i š a u s k a s („Ar išliko Vilniaus krašto problema?“).

Išskylančias kultūros problemas, įvairius sociologinius duomenis analizavo dr. P. K a l n i u s („Vilniaus krašto gyventojų integracijos į Lietuvos kultūrą lokaliniai savitumai“), V. K a s p a r a v i č i e n ė („Vilniaus gyventojų sėslumo ir migracijos pobūdis“), E. K r u k a u s k i e n ė („Vilniaus gyventojų istorinė atmintis ir jos vertinimas“), G. M a n i u k a i t ė („Šiuolaikinio vilniečio samprata“), dr. L. G r u m a d i e n ė („Dabartinė sociolingvistinė Rytų Lietuvos situacija ir valstybės kalbos politika“).

Diskusijų metu apie J. Basanavičiaus ryšius su ukrainiečių tautinio atgimimo žadintoju M. Gruševskiu kalbėjo Lietuvoje gyvenanti ukrainietė N. Neporožnaja, apie istorinės sąmonės problemą dabartinėje Lietuvoje – N. Juršėnas. Kiti kalbėjusieji (K. Petraitis, A. Terleckas, dr. E. Gečiauskas, R. Klimas, J. Dringelis) per istorijos prizmę pabandė įvertinti nūdienos politikos realijas, tarp jų ir Lietuvos Seime pareiškąjį pritarimą Lietuvos ir Lenkijos sutarčiai. Iškilo ir atsiprašymo, kurio tebelaukia Lietuva iš kaimynų už įvykdytas agresijas bei jų padarinius XX a., problema, taip pat kalbėta apie Lietuvos vyriausybės poziciją Karaliaučiaus srities atžvilgiu.

Tad mokslinė konferencija, kurios pranešimai bus išleisti atskiru leidiniu, iškėlė nemažai ir dabarties problemų. O Vilniaus grįžimo 55-ųjų metinių renginiai vyko ir vėliau: spalio 20 d. atidaryta paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje Vilniuje.

S. B u c h a v e c k a s

BALTŲ SIMBOLIKOS TYRINĖJIMAI

1994 m. spalio 25–26 d. Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos didžiojoje salėje, įvyko Kultūros ir meno instituto suorganizuota konferencija „Augalų ir gyvūnų simboliai senovės baltų kultūroje“.

Renginio pradžioje dr. E. Usačiovaitė pažymėjo, kad tai tradicinis, jau šeštasis mokslinis sambūris, skirtas baltų simbolikos tyrimams. Pirmųjų dviejų konferencijų medžiaga, išleista atskirais leidiniais, susilaukė didelio susidomėjimo. Šiuo metu leidykloje yra dar du rankraščiai: „Senovės prūsų kultūra“ ir „Dangaus ir žemės simboliai“.

Konferencijoje dalyvavo pranešėjai iš įvairių Lietuvos mokslo institucijų, taip pat svečiai iš Latvijos. Pranešimus skaitė: habil. dr. A. Gaižutis (Vilnius) – „Homo symbolicus ir kultūra“, dr. N. Laurinkienė (Vilnius) – „Ažuolas – Perkūno medis“, dr. S. Renčys (Vilnius) – „Augalų simboliai nūdienėje lietuvių lyrikoje“, dr. B. Reidzianė (Ryga) – „Saulės medis latvių liaudies dainose“, habil. dr. B. Kerbelytė (Vilnius) – „Raganos joja žirniauti: tiesioginė ir perkeltinė reikšmė“, G. Žumbakienė (Rumšiškės) – „Gėlių darželio reikšmė sodybos gyvenime“, dr. V. Šimėnas (Vilnius) – „Gyvuliniai simboliai I tūkst. po Kr. lietuvių archeologijos duomenimis“, G. Zemītis (Ryga) – „Žirgo tema latvių archeologinėje medžiagoje iki XIII a.“, B. Vaska (Ryga) – „Latgalių apyrankių su gyvulinėmis galvomis ornamentai“, V. Tumėnas (Vilnius) – „Žirgelių“ simbolis juostose“, dr. A. Počiulpaite (Vilnius) – „Augalo motyvas vaizduojamajame lietuvių liaudies mene“, T. Jurkuvienė (Vilnius) – „Lelijos motyvas lietuvių liaudies tekstilėje“, R. Repšienė (Vilnius) – „Lietuvių etimologinės saktmės: zoomorfinis aspektas“, dr. J. Urtanas (Urtans) (Ryga) – „Pėduotieji Latvijos akmenys ir pėdos simbolika latvių tautosakoje“, dr. E. Patiejūnienė (Vilnius) – „Gyvūninė simbolika lotyniškoje LDK poezijoje“, dr. J. Svičiulienė (Vilnius) – „Žmogaus ir gamtos santykio atspindys senovės lietuvių elgsenoje“, M. Martinaitis (Vilnius) – „Liaudies baladė „Ulijona“, habil. dr. R. Merkienė (Vilnius) – „Augalai XX a. lietuvių pasaulėjautoje: realija simbolių sistemoje“, dr. B. Stundžienė (Vilnius) – „Augalų simbolika lietuvių liaudies dainose“, dr. E. Usačiovaitė (Vilnius) – „Augumo samprata tradicinėje lietuvių kultūroje“, A. Žičkienė (Vilnius) – „Formulės javapjūtės dainų melodikoje“, dr. G. Beresnevičius (Vilnius) – „Raguoti dievai“, I. Narbutas (Vilnius) – „Gyvulių spalva lietuvių liaudies tikėjimuose, burtuose ir prietaisuose“, dr. D. Vyčnienė (Vilnius) – „Paukščių simbolika sutartinėse“.

Šeštąją baltų simbolikos konferenciją rėmė Atviros Lietuvos fondas, jos medžiagą numatoma išleisti atskiru leidiniu.

A. Čepaitienė

ARCHEOLOGŲ KONFERENCIJA ANYKŠČIUOSE

1994 m. lapkričio 4 d. Lietuvos istorijos institutas (toliau – LII) kartu su Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniu muziejumi Anykščiuose surengė konferenciją, skirtą aptarti Anykščių apylinkių archeologinės ekspedicijos penkmečio veiklos rezultatus. Konferenciją rėmė draudimo įmonė „Baltijos garantas“. Koplyčioje susirinkusiems anykštėnams konferencijos dalyvius pristatė minėto Anykščių muziejaus direktorius A. Verbickas. Dr. G. Zabiela (LII) skaitė pranešimą „Archeologiniai tyrinėjimai Anykščių apylinkėse“, kuriame susumavo per penkmetį atliktus darbus tyrinėjant seniausią šio krašto praeitį. R. Paškevičiaus (Vilniaus universitetas, toliau VU Gamtos fak.) pranešime „Šeimyniškėlių piliakalnio ir Anykščių dvarvietės osteologinės medžiagos tyrimo rezultatai“ paliesti mažai tyrinėti gyvulininkystės bei gyvulių panaudojimo mėšai klausimai viduramžių Anykščių apylinkėse. Pirmąjį šio krašto tyrinėtoją dr. J. Basanavičių priminė R. Akavickas pranešime „Daktaro Jono Basanavičiaus tyrinėjimai Anykščių apylinkėse“. T. Baranauskas (VU, Istorijos fak.) pranešime „Praeities pėdsakai Anykščių krašto vietovardžiuose“ pabandė lokalizuoti šiame regione kai kuriuos XIII a. lietuvių kunigaikščius. A. Dubonio (LII) pranešimas „Iš Anykščių bažnyčios istorijos“ buvo skirtas aptarti mažai žinomus viduramžių Anykščių miesto ir bažnyčios istorijos faktus.

Po pranešimų prelegentai atsakė į klausimus. Konferencija baigėsi Šeimyniškėlių archeologijos paminklų komplekso bei Anykščių dvarvietės apžiūrėjimu.

Pranešimus numatoma paskelbti mieste leidžiamame žurnale „Anykščiai“.

G. Zabiela

APTARIAMA VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS TAUTŲ DVASINGUMO RAIŠKA

1994 m. lapkričio 7–9 d. Liubline įvyko fundacijos „Pakraščių muzika“ („Muzyka Kresów“) Vidurio ir Rytų Europos muzikos ir kultūros tyrimo centro IV tarptautinė sesija, skirta mirusiųjų kulto studijoms. Pagal išankstinę programą buvo numatyta nagrinėti tris problemas: laidojimo ritualus, „ano“ pasaulio ir kelionių į jį mitinį įvaizdį. Sesijoje dalyvavo archeologai, etnologai, folkloristai ir filosofai iš Baltarusijos, Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos. Iš Lietuvos pranešimus skaitė: dr. Gintaras Beresnevičius (Vytauto Didžiojo universitetas) – „Kelionė į aną pasaulį lietuvių mitologijoje“, habil. dr. Regina Merkienė (Lietuvos istorijos institutas) – „Mirtis ir gyvenimas po mirties XX a. lietuvių pasaulėjautoje“, dr. Voldemaras Šimėnas (Vilniaus universitetas) – „Laidojimo papročiai Nemuno žemupyje (nauji archeologiniai radiniai)“. Buvo

pademonstruotas Vytauto Musteikio filmas apie laužą, kuris užkuriamas Vėlinių naktį viename iš Marcinkonių apylinkės kaimų.

Pranešimai bus paskelbti atskiru leidiniu.

1995 m. numatyta sušaukti antrąją sesiją ta pačia tema ir joje nagrinėti su mirusiais susijusius kalendorinius, ypač Kūčių, ir kitus papročius.

R. Merkienė

KONFERENCIJA „NALŠIOS“ MUZIEJUJE

1994 m. lapkričio 16–17 d. Švenčionyse vyko konferencija archeologinių ir etnografinių objektų ornamentikos klausimais – „Ornamentikos raida Rytų Lietuvoje“. Ją parengė Švenčionių „Nalšios“ muziejus ir Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras.

Konferenciją įžanginiu žodžiu pradėjo „Nalšios“ muziejaus direktorė V. Stanevičienė, supažindindama su Švenčionių krašto istorija ir „Nalšios“ muziejumi.

Pranešimus skaitė: dr. A. Girininkas – „Ornamentas – genties požymis“, dr. A. Bliujienė – „Apskriti pakabučiai“, V. Daugudis – „Puodų angų kraštų ornamentas – vienas iš rytinių ir vakarinių baltų genčių skirtybės požymių“, V. Tumėnas – „Aukštaičių juostų ornamento bruožai“, dr. L. Klimka – „Verpstė – lietuviškojo mitinio pasaulio įvaizdis“, T. Jurkuvienė – „Ornamentas liaudies drabužiuose XIX–XX a. pradžioje“, A. Čepaitienė – „Pynimo ornamentas medžio dirbiniuose: šiaurės rytų Lietuvos savitumas“, V. Savonikaitė – „Agurkiniai audinių raštai“, J. Vaiškūnas – „Senųjų kosmologinių vaizdinių atspindžiai Rytų Lietuvos verpstėse“.

Diskusijose kalbėję A. Girininkas, V. Daugudis ir B. Lozoraitis pasidžiaugė pirmąją tokio pobūdžio konferencija, pažymėjo jos gerą mokslinį lygį. Audėja A. Kudabienė komentavo Rytų Lietuvos audimo raštų būdinguosius bruožus.

Konferencijos metu buvo galima įsigyti pranešimų santraukų leidinėlių, o visą jos medžiagą numatoma išleisti atskiru leidiniu.

A. Čepaitienė

ANTRASIS TARPTAUTINIS KANKLIŲ TYRĖJŲ SIMPOZIUMAS

1994 m. lapkričio 16–17 d. Vilniuje, Lietuvos menininkų rūmuose, įvyko Antrasis tarptautinis kanklių tyrėjų simpoziumas „Baltijos tautų kanklės: nuo kaimo gryčios iki koncertų salės“. Tai tęstinis renginys, kanklių pagalba atskleidžiantis nemažą kultūrinių saitų, kurie nuo seniausių laikų vienijo Baltijos tautas.

Prieš dvejus metus simpoziumas įvyko Tamperėje (Suomija), o dabar jį surengė Lietuvos etnomuzikos institutas, Lietuvos menininkų rūmai, Lietuvos liaudies kultūros centras, Lietuvos nacionalinis muziejus, Lietuvos ir Suomijos draugija. Organizatoriai dėkingi rėmėjams: Atviros Lietuvos fondai, Jungtinių Amerikos Valstijų ambasada, Amerikos centrui, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai, Lietuvos muzikų draugijai, Šv. Antano kolegijai.

Renginio metu veikė trys parodos, o vakarais vyko kanklių muzikos koncertai. M. B a l t r ė n i e n ė (Vilnius) pristatė šalies muziejuose laikomas šimtametes kankles, tarp jų – žymaus tautosakos rinkėjo kun. A. Sabaliausko bei garsių kanklininkų K. Masaičio ir S. Abromavičiaus kankles, kuriomis skambino dar jų tėvai ir seneliai. Meistrai E. Virbašius, J. Bugailiškis, A. Butkus ir A. Mišūnas papasakojo apie savo pagal muziejinius pavyzdžius ar pagal išlikusius piešinius pagamintas kankles. Trečioje parodoje eksponuotos šiais laikais koncertiniam atlikimui pritaikytos kanklės iš asmeninių rinkinių.

Konferencijoje perskaityta daugiau nei dvidešimt pranešimų, pagal tematiką suskirstytų į 4 grupes: suomių kanelė ir estų kanelė – Amerikos emigrantų etnokultūroje, kanklės – Baltijos tautų etnokultūroje, kanklių raida XIX–XX a. ir kanklių bei kankliavimo nūdienos tradicijos.

Pirmąją konferencijos dieną svečiai iš JAV J. E. H a k a l a (Minneapolis, JAV) ir C. R a h k o n e n ' a s (Indiana, JAV) supažindino su suomių kanklių ir estų kanklių išsaugojimu tarp Amerikos emigrantų bei kanklių entuziasto J. A. S t a r k ' o veikla. Mažosios Lietuvos kanklių aprašymus ir piešinius istoriniuose šaltiniuose iki XX a. analizavo M. B a l t r ė n i e n ė. T. L e i s i o (Tamperė, Suomija) ir J. K o l e h m a i n e n ' a s (Kaustinenas, Suomija) pabandė atsakyti į klausimus, ar penkiastygė kanelė jau išnykusi Vidurio Švedijoje ir ar buvo ja skambinama Vakarų Suomijoje. A. M e c h n e c o v a s (Sankt Peterburgas), rodydamas gausią videomedžiagą, papasakojo apie šiaurės vakarų Rusijos guslininkų tradicijas. I. T y n u r i s t ' a s (Talinas) ir I. P r i e d i t ė (Ryga) kalbėjo apie citras, paplitusias Estijoje ir Latvijoje, bei apie jų sąveiką su kanklių tipo instrumentais. Gana naują temą – kankliavimą Lietuvos krikščioniškose ir ypač protestantiškose apeigose gvildeno A. M o t u z a s (Klaipėda).

Antrąją konferencijos dieną R. Š i m o n y t ė - Ž a r s k i e n ė (Vilnius) nagrinėjo Baltijos tautų kanklių ornamentiką. Senujų tikėjimų ir krikščionybės reikšmę šių tautų kanklių ir kankliavimo formų išsaugojimui bei jų pokyčiams savo pranešime akcentavo vienas iš simpoziumo organizatorių R. A p a n a v i č i u s (Vilnius). Su suomių kanklės modelių evoliucija supažindino I. S o p a n e n ' a s (Tamperė) ir H. S a h a (Kaustinenas). Senuosius lietuvių kanklininkus prisiminė, tradicinį kankliavimą ir jo raidą XIX a. pab. ir XX a. apžvelgė P. S t e p u l i s (Vilnius) ir V. A l e n s k a s (Klaipėda). I. S o p a n e n ' a s kalbėjo ir apie kanelę kaip profesinės muzikos instrumentą bei apie

atlikėjų ugdymą Suomijos mokyklose. Lietuvių kompozitorių muziką, sukurtą patobulintoms kanklėms, pademonstravo L. Naikelienė (Vilnius). V. Palubinskienė (Vilnius) išvardijo XX a. kanklininkus, kurių kankliavimo tradicijos šiandien puoselėjamos Lietuvoje. Prieš keletą metų baigusi Lietuvos muzikos akademiją T. Kann (Talinas) supažindino su mokymo skambinti kanеле padėtimi Estijoje ir su šiam instrumentui kuriamos muzikos įvairove. Kanklėms Lietuvos mokyklose buvo skirtas A. Česiėnis (Kaunas) pranešimas, be to, ji pradžiugino klausytojus, pakviesdama kankliuoti gausų būrį mokinių iš įvairių Kauno mokyklų.

Vien kanklių, kuoklių, kanelių, kantelių ir guslių muzika skambėjo konferencijos dalyviams surengtuose koncertuose. Pirmąjį vakarą kai kurie iš jau minėtų pranešėjų bei A. Mechnecovo sūnus A. Mechnecovas, latvės V. Purinia (Puriņa), S. Pliavinia (Pļaviņa), M. Vanaga, estas J. Lehtsi's ir Skriaudžių ansamblis bei krekenavietė R. Daniūnienė skambino tradicinę muziką.

Antrajame, baigiamajame, koncerte Lietuvos muzikos akademijos studentės ir Lietuvos dailės muziejaus trio atliko lietuvių kompozitorių M.K. Čiurlionio, B. Kutavičiaus, A. Lapinsko, J. Tamulionio, V. Bagdono, V. Paketūro ir L. Povilaičio kūrinius, Kauno 1-osios dešimtmetės muzikos mokyklos ansamblis – A. Klovos ir P. Beinario pjeses, Latvijos kuoklių trio „Ramava“ skambino latvių liaudies dainų ir šokių išdailas bei L. Boccerini'o, B. Britten'o kūrinius, T. Kann – dvi S. Sumer'o pjeses „Varpai“, o žymus suomių kantelininkas H. Surjalahti's atliko savo paties bei P. Salminen'o ir V. Hannikainen'o kompozicijas.

G. Kirdienė

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA „LIETUVOS KARYBOS ISTORIJOS KLAUSIMAI“

1994 m. lapkričio 17–19 d. Kaune įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Lietuvos karybos istorijos klausimai“. Konferenciją surengė Lietuvos kultūros ministerija ir Vytauto Didžiojo karo muziejus.

Pirmąją konferencijos dieną (lapkričio 17-ąją) pranešimus skaitė: habil. dr. T. Poklewski's (Lenkija) – „Burgundijos kryžėivio Sire Guillaume de la Tremiole, kovojusio prieš Lietuvą, asmenybė paskutiniajame XIV a. ketvirtyje“, V. Bobiševas (Baltarusija) – „Stepono Batoro planai ir realybė santykiuose su Maskvos valstybe“, habil. dr. S. Alexandrowicz'ius (Lenkija) – „Lietuvos karinė kartografija iki XVII a. antrosios pusės“, Lietuvos istorikai A. Gliožaitis – „Karo veiksmų atspindys kunigaikščio Mikalojaus Kristupo Radvilos 1613 m. LDK žemėlapyje“, prof. J. Navasaitis ir A. Žalnierius – „Artilerijos pabūklų liejimas Kaune“, B. Melnik'as (Ukraina) – „Trijų sukilimų (XVIII–XIX a.) ginklai Lvovo istorijos muziejaus fonduose“.

V. R a k u t i s (Lietuva) – „LDK kariuomenės struktūra Stanislovo Augusto laikais“.

Antroje dienos pusėje pranešimus skaitė: J. D a u j o t a s (Lietuva) – „LDK kariuomenė karo prieš Rusiją (1792) metu“, habil. dr. J. W ó j t a ś i k ' a s (Lenkija) – „1794 m. T. Kosciuškos sukilimas – esminės karinės problemos“, habil. dr. M. G ł o s e k ' a s (Lenkija) – „Mūšių laukų prie Maciejovicų (1794 10 10) ir Rašyno (1809 04 19) archeologinių tyrimų aspektai“, A. V a s i l j e v a s (Rusija) – „Kautynės prie Vilkomyro (Ukmergės) 1812 m. birželio 28 d. – pirmasis rusų karo prieš Napoleoną mūšis“, S. U l a n o v i č i u s (Rusija) – „Rusijos kariuomenės Lietuviškasis ulonų pulkas ir jo ryšiai su Lietuva“ ir A. P o c i ū n a s (Lietuva) – „Rusijos kariuomenės Lietuviškasis korpusas ir jo likimas (1817–1831)“. Po pranešimų vyko diskusijos.

Antrąją konferencijos dieną (lapkričio 18-ąją) pranešimus skaitė: dr. A. V i s o c k i s (Lietuva) – „Rusijos–Vokietijos susidūrimai Lietuvoje pirmosiomis Pirmojo pasaulinio karo dienomis“, Y. P l a s s e r a u d ' a s (Prancūzija) – „XX a. Lietuvos kariuomenės plieninių šalmų istorija“, O. L a t y s z o n e k ' a s (Lenkija) – „Baltarusių kariniai daliniai Lietuvos kariuomenėje 1918–1923 m.“, habil. dr. W. R e z m e r ' i s (Lenkija) – „Lietuvos ginkluotosios pajėgos pagal Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus raportus“, dr. Z. K a r p u s (Lenkija) – „Karinių belaisvių problema Lietuvos ir Lenkijos santykiuose 1919–1921 metais“, habil. dr. A. A j n e n k i e l ' i s (Lenkija) – „Vilnijos problema ir Lenkijos ir Lietuvos santykiai tarpukaryje“, doc. J. R u t k i e w i c z (Lenkija) – „Neužbaigtas dialogas, arba gen. St. Raštikio vizitas į Varšuvą 1939 m. gegužį“.

Po pietų pertraukos pranešimus skaitė: Lietuvos istorikai dr. G. S u r g a i l i s – „Internuoti lenkų kariai Lietuvoje 1939 m. rugsėjo mėn.“, dr. A. B u b n y s – „Lietuvos vietinės rinktinės susidūrimai su Armija krajoje 1944 m.“, P. S t a n k e r a s – „Lietuvos policijos atkūrimas vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, A. M a r k ū n a s – „Lietuvos kariuomenės karininkai Vakarų Vokietijoje (1944–1949)“ ir A. C h m i e l a r z ' a s (Lenkija) – „Armijos krajoje organizacija ir veiksmai Vilniuje Antrojo pasaulinio karo metu“. Antroji konferencijos diena baigėsi diskusijomis.

Trečiąją, paskutinąją, konferencijos dieną dalyviai apsilankė Vytauto Didžiojo karo muziejuje, o vėliau susirinko į konferencijos uždarymą.

Konferencijoje gausiai dalyvavę užsienio istorikai užtikrino temų ir požiūrių įvairovę bei pagyvino diskusijas. Pagarbos nusipelnė organizatoriai, sugebėję šiais nelengvais laikais surengti aukšto lygio mokslinę konferenciją.

A. B u b n y s

1994 m. lapkričio 30 d. Vilniaus pedagoginio universiteto (toliau – VPU) Istorijos fakultete įvyko konferencija-minėjimas, skirtas Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti veiklos 80-osioms metinėms. Įžanginį žodį tarė VPU Lietuvos istorijos katedros vedėjas doc. dr. Romas B a t ū r a, pažymėjęs to meto Vilniaus inteligentijos nuveiktų darbų svarbą. VPU prof. dr. Aldona G a i g a l a i t ė kalbėjo apie Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti įkūrimo politines, socialines bei ekonomines prielaidas, apie inteligentijos poziciją. Jos nuomone, socialinė karo pabėgėlių šalpa savo svarba prilygusi to meto politinei veiklai. Rusijoje Lietuvių draugijos veiklai buvo sudarytos palankesnės sąlygos nei Lietuvoje – čia ji buvo kone konspiratyvi, varžoma vokiečių valdžios.

VPU asistentė Rasa L e v i š k a i t ė, kalbėdama apie Lietuvių draugijos veiklą Rusijoje 1915–1918 m., pažymėjo Rusijos valdžios palankumą lietuviškai šalpos veiklai, konservatyvaus elemento dominavimą draugijoje, apžvelgė lietuvių švietimo problemas Rusijoje.

VPU Istorijos fakulteto studentė Sandra G r i g a r a v i č i ū t ė panagrinėjo Lietuvių draugijos įgaliotinių J. Aukštuolio, I. Šeinaus ir J. Savickio veiklą Švedijoje ir Danijoje, pabrėždama finansinę tos veiklos pusę.

Apibendrinamo pobūdžio pranešimą „Lietuvos politinis pasaulis ir Lietuvių draugija“ perskaitė Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) ir Lietuvos istorijos instituto doktorantas Raimundas L o p a t a. Jis pažymėjo to meto Lietuvos visuomenės politinį susiskaldymą – išskėlė jos konservatyviasias bei radikaliasias kryptis. Šių dviejų pasaulėžiūros kryptių prieštaravimų fone apžvelgė Lietuvos valstybingumo idėjos raidą. Pranešėjas gan kategoriškai teigė, kad Lietuvių draugija nebuvo ta struktūra, kuri lėmė Lietuvos politinę ateitį.

VPU prof. dr. Aldona V a i t i e k ū n i e n ė kalbėjo apie rašytojų J. Tumo-Vaižganto, J. Savickio, I. Šeinaus ir poeto J. Janonio sąsajas su minėta draugija. Ypač ji pabrėžė etinę ir psichologinę labdaros bei šalpos darbo pusę karo metu.

Po pranešimų solistas Danielius Sadauskas padainavo to meto dainų, komentodamas jų sukūrimo aplinkybes. Konferencijos-minėjimo dalyviai turėjo retą progą pasiklausyti primirštų solinių dainų. Be populiariųjų – S. Šimkaus „Kur bakūžė samanota“ (žodžiai P. Vaičiūčio), Č. Sasnausko „Karvelėli mėlynasai“ (žodžiai V. Kudirkos), buvo atliktos rečiau atliekamos A. Baranausko giesmės „Nu Lietuva, nu Dauguva“, „Sudiev, Lietuva“, J. Tallat-Kelpšos baladė „Už aukštųjų kalnelių“ (žodžiai liaudies), J. Naujalio sonetas „Apie Kauno pilį“ (žodžiai Margalio), populiariusis J. Gruodžio romansas „Visur tylą“ (žodžiai L. Giros).

R. L e v i š k a i t ė

DR. JONO MATUSO 95-ŪJŪ GIMIMO METINIŪ MINĖJIMAS

1994 m. gruodžio 9 d. Vilniuje, Lietuvos istorijos institute, įvyko dr. kun. Jono Matuso (1899–1962) 95-osioms gimimo metinėms skirtas minėjimas, kurį suorganizavo Lietuvos istorijos institutas ir Lietuvos zanavykų draugija.

Renginį pradėjęs A. Vaičiūnas įžanginiame žodyje priminė J. Matuso biografiją ir jo nagrinėtas Lietuvos istorijos problemas.

Po to buvo perskaityti 3 pranešimai: A. Dubonio – „J. Matuso studijos iš seniausių laikų Lietuvos istorijos lietuvių tarpukario istoriografijos kontekste“, prof. habil. dr. V. Merkio – „J. Matuso XIX a. istorijos tyrimai“, dr. G. Rudžio – „J. Matusas – Šaulių sąjungos istorikas“. J. Matuso dukterėčia M. Stungurienė pasidalijo prisiminimais apie jo asmenybę.

J. Sarcevičienė

PAMINĖTAS JUOZO MACEIKOS GIMIMO 90-METIS

1994 m. gruodžio 16 d. Vilniuje Lietuvos dailės muziejaus darbuotojai vienoje iš ekspozicijų salių kartu su Lietuvos kultūros fondu ir „Vilnijos“ draugija paminėjo kultūros istoriko ir muziejininko Juozo Maceikos (1904–1991) 90-ąsias gimimo metines. Dalyvavo gausus jo buvusių bendradarbių, artimųjų ir jį pažinojusiųjų būrys.

Po muzikinės įžangos minėjimą pradėjo I. Kubilienė. R. Budrys kalbėjo apie J. Maceiką kaip muziejininką, ekskursijų po Vilnių vadovą, įdomų žmogų. B. Fedaravičienė (Varkalytė) prisiminė jį kaip Vilnijos lietuvių kultūros veikėją, ryšių su gimtine tiek lenkų, tiek sovietų okupacijų metais puoselėtoją. V. Milius apžvelgė jo parengtą istorinę bei etnografinę „Lazūnų“ monografiją, A. Juknevičius – J. Maceikos gimnazijos ir studijų metus, jo filosofines ir religines pažiūras, kultūrinę ketvirtojo dešimtmečio veiklą. Prisiminimais apie J. Maceikos publicistinę veiklą ir Varšuvoje savo leistą „Lituanikos“ laikraštėlį pasidalijo K. Umbražiūnas. A. Maceikaitė iš savo senelio rankraščių perskaitė vieną epizodą apie jo surengtą ekskursiją. I. Šimelionio prisiminimai siekė tarpukario metus – apie J. Maceiką kaip mokinių, atvykusių į Vilnių iš kaimų globėją, apie jo lankymąsi Pelesoje. Nemėžio (Vilniaus r.) lietuvių mokyklos mokinių grupė padainavo keletą dainų. S. Trepšys padėjo šio minėjimo organizatoriams, kalbėtojams, visiems susirinkusiems. Dalyvių pasakojimus pajvairino muzikinės pertraukėlės, kurių metu pagrota smuiku ir fortepijonu. A. Gaška perskaitė kreipimosi tekstą Respublikos vyriausybei dėl Lietuvos konsulato įsteigimo Lydoje. J. Maceikos sūnus Kazimieras pakvietė susirinkusius į P. Gudyno restauracijos centrą, kur įvyko vaišės ir toliau buvo dalijamasi prisiminimais.

V. Milius